

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІНАНСІВ ТА ОБЛІКУ
Кафедра фінансів ім. С. І. Юрія

ВОРОНА МАКСИМ ВІКТОРОВИЧ

Група ФФм-21

**ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ: ОСОБЛИВОСТІ
ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ**

Науковий керівник:
к.е.н., доцент Сидор І. П.

Тернопіль 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. Теоретичні засади управління фінансовими ресурсами домогосподарств	6
1.1. Домогосподарство як суб'єкт фінансових відносин	6
1.2. Економічний зміст фінансових ресурсів домогосподарств, їх склад та характеристика	11
Висновок до розділу 1	19
Розділ 2. Аналіз вітчизняної практики формування і використання фінансових ресурсів домашніх господарств	20
2.1. Формування фінансових ресурсів домогосподарств: склад, динаміка і структура	20
2.2. Використання фінансових ресурсів домашніх господарств: параметри оптимізації	29
2.3. Заощадження як джерело інвестиційних ресурсів домогосподарств	34
Висновок до розділу 2	41
Розділ 3. Визначення потенційних можливостей зростання фінансових ресурсів домогосподарств в Україні та їх раціонального використання	44
3.1. Напрями оптимізації формування фінансових ресурсів домогосподарств	44
3.2. Шляхи раціоналізації використання фінансових ресурсів домогосподарств	51
Висновок до розділу 3	57
Висновки	58
Список використаних джерел	62

ВСТУП

У сучасному економічному контексті домогосподарства відіграють ключову роль. Хоча основна частина валового внутрішнього продукту генерується сектором підприємств різних форм власності, споживання матеріальних благ відбувається переважно у секторі домогосподарств. Водночас, домогосподарства внесуть свою власну частку у виробництво внутрішнього продукту. Важливою тенденцією є те, що зі зростанням економіки країни зменшується внесок домогосподарств у валовий внутрішній продукт, а їхнє спрямування на споживання збільшується.

У сучасних умовах економіки України, домогосподарства мають важливе значення як споживачі товарів і послуг, а також в ролі виробників окремих видів товарів і послуг, зокрема, продукції сільського господарства. Зокрема, особисті селянські господарства є виробниками значної частки тваринницької продукції та великої частки овочівницької продукції. Таким чином, в умовах нерозвиненої та структурно деформованої економіки, виробнича активність домогосподарств слугує джерелом самозайнятості та сприяє відтворенню робочої сили.

Фінансовий стан більшості домогосподарств в Україні відчув наслідки економічних викликів, спричинених війною, що призвело до негативних наслідків. Значне зниження купівельної спроможності населення стало результатом інфляційних процесів та скорочення реальних заробітних плат. Ця динаміка, в свою чергу, справила вплив на підприємства, орієнтовані на внутрішній ринок. Отже, питання підвищення життєвого рівня населення та стимулювання споживчої активності домогосподарств стає надзвичайно актуальним і багатоплановим завданням. Це прямо пов'язано із стратегією виходу національної економіки з кризового стану.

Серед науковців, які займаються питаннями фінансової грамотності населення, слід відмітити праці: Баріди Н., Гончар Л., Гарної С., Дорошенко Н., Дудчик О., Кізими Т., Кузнецової А., Матвійчук І., Покась Н., Смовженко Т. та інші.

Домогосподарства стали об'єктом ґрунтового дослідження представників економічної науки: Р. Барро, Ф. Кене, Т. Мальтуса, П. Самуельсона, Ж. Б. Сея, А. Сміта. Вагомий внесок у розвиток теорії домогосподарств зробили відомі вчені минулого сторіччя Г. Беккер, Дж. Гелбрейт, Дж.М. Кейнс, К. Ланкастер, Ф. Модільяні, А. Пігу, Т. Шульц.

Дослідженню різних аспектів функціонування сучасних домогосподарств присвячені праці вітчизняних учених (О. Ватаманюк, О. Гай, О. Гладун, Т. Кізіма, В. Леонов, Е. Лібанова, В. Марцин, Я. Петренко, О. Цибін, Ю. Янель).

Метою роботи є дослідження теоретичних засад та вироблення практичних рекомендацій щодо основних напрямів підвищення ефективності формування і використання фінансових ресурсів домашніх господарств в системі показників рівня життя населення в Україні та забезпечення зростання рівня фінансової грамотності населення.

Для досягнення поставленої мети в роботі поставлено ряд завдань, головними з яких є:

- розглянути теоретичні засади управління фінансовими ресурсами домогосподарств як чинника зростання рівня фінансової грамотності населення;
- проаналізувати прагматику формування фінансових ресурсів вітчизняних домогосподарств в сучасних економічних умовах;
- охарактеризувати основні тенденції та пріоритети у використанні фінансових ресурсів домогосподарствами в Україні;
- обґрунтувати важливу роль заощаджень домогосподарств як джерела інвестиційних ресурсів та визначити їх вплив на рівень життя населення;
- охарактеризувати основні напрями оптимізації у формуванні власних і залучених фінансових ресурсів населення в Україні;
- окреслити шляхи раціоналізації використання фінансових ресурсів домогосподарств в контексті підвищення рівня фінансової грамотності населення.

Об'єктом дослідження є фінансові ресурси домогосподарств, особливості їх формування і використання.

Предметом дослідження є теоретико-прагматичні аспекти формування і використання фінансових ресурсів домогосподарств в умовах нестабільності.

Теоретичною й методологічною основою дослідження є основні положення сучасних теорій економічного зростання, наукові праці відомих вітчизняних і зарубіжних учених, що стосуються розвитку та оптимізації формування і використання фінансових ресурсів домогосподарств в сучасних економічних умовах.

Інформаційну базу дослідження складають звітні дані та інформаційно-аналітичні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Національного банку України, Міністерства соціальної політики України.

Наукова новизна роботи полягає в обґрунтуванні основних напрямів формування і використання фінансових ресурсів домогосподарств.

Практична значимість отриманих результатів полягає у можливості та необхідності використання їх у діяльності державних органів, що регулюють фінансові відносини вітчизняних домогосподарств із державою та іншими суб'єктами економічної діяльності в Україні. Основні ідеї і висновки випускної кваліфікаційної роботи можуть бути використані для більш глибокого аналізу фінансово-економічної ситуації в Україні.

Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Робота викладена на 67 сторінках машинописного тексту, містить 14 таблиць, 8 рисунків та 70 позиції у списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОМИ РЕСУРСАМИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1.1. Домогосподарство як суб'єкт фінансових відносин

Однією з ключових проблем, які виникають у суспільстві під час політичних, економічних та фінансових криз, є потреба у визначенні стратегічних і тактичних підходів до взаємодії між державою і громадянами. Ця взаємодія формує рівень соціально-економічного розвитку країни, визначає ступінь демократичних відносин і впливає на добробут населення через сприяння зростанню їхньої фінансової грамотності.

На сучасному етапі розвитку країни взаємодія домогосподарств з іншими економічними суб'єктами відбувається за допомогою системи фінансових відносин. Це включає в себе формування та використання фінансових ресурсів, регулювання їхніх доходів і витрат, здійснення заощаджень та їх використання відповідно до потреб домогосподарств.

Водночас, фінансові відносини домогосподарств є «фінансовим підґрунтям для розвитку всіх інших елементів фінансової системи внаслідок того, що в умовах створення демократичних держав з розвинутою соціально-економічною системою домогосподарство стає головним суб'єктом фінансових відносин, яким підпорядковуються фінанси суб'єктів господарювання, фінанси держави тощо» [10, с. 6].

З'ясуємо сутність поняття «домогосподарство» та визначимо його місце у складі фінансової системи держави. Сучасне домогосподарство ретельно вивчається вченими-економістами як одна з ключових економічних одиниць. Дослідження охоплюють не лише аспекти економічного розвитку країни, але й інші сфери, такі як біологічні та соціальні.

У вітчизняній науці та практиці використовується поняття «домогосподарство», яке визначає цю одиницю як сукупність фізичних осіб - резидентів, що мають спільні економічні інтереси, функції, побут та джерела

фінансування. Проте, ми частково не погоджуємося з цим визначенням, оскільки воно не враховує ключового аспекту існування домогосподарств – спільного проживання його членів, що обумовлене родинними зв'язками. Наш підхід визначає домогосподарство як складне утворення, яке походить від слів «дім» та «господарство». Перше передбачає спільне приміщення та осіб, які в ньому проживають, а друге включає виробничі, фінансові, економічні та побутові аспекти його функціонування.

У Демографічному енциклопедичному словнику визначення «домогосподарство» подається як «сукупність учасників розподілу, котрі є членами соціально-економічного осередку, який об'єднує людей відносинами, що виникають під час організації їх сумісного побуту (веденні загального домашнього господарства, спільному проживанні тощо)» [16, с. 89]. Це визначення, здебільшого, зосереджує увагу на проведенні членами домашнього господарства спільного побуту, а їх місце у фінансовій та економічній системі країни, а також різні джерела отримання доходів, не враховується.

В.Г. Федоренко зазначає, що «домогосподарство є економічним суб'єктом, який складається з одного або більше індивідів, що спільно об'єднують і здійснюють господарську діяльність і мають спільний бюджет». У цій же праці автором подано і більш загальне визначення цього поняття. А саме, «домогосподарство – це сукупність усіх приватних господарств, діяльність яких спрямована на задоволення власних потреб» [53, с. 158]. Аналізуючи ці визначення потрібно зазначити, що у першому визначенні, автор не зазначає ведення спільного господарства і побуту загалом членами домогосподарств, що однобоко розкриває дане поняття. З іншого визначення взагалі не зрозуміло, що це мова ведеться про домашнє господарство, скоріш за все – про підприємницьку діяльність, яка об'єднує певну групу людей.

Ми вважаємо, що серед різноманітних визначень змісту «домогосподарство» у сучасній вітчизняній економічній літературі найбільш повним є визначення, подане авторами С.І. Юрієм та Т.О. Кізимою, які зазначають, що домогосподарство – це «господарство, яке складається з однієї

або кількох осіб, що проживають в одному житловому приміщенні, ділять спільний побут, постачають на відповідні ринки різноманітні ресурси (працю, капітал, землю, підприємницький хист) та спільно приймають економічні рішення стосовно формування своїх доходів і здійснення витрат з метою задоволення власних духовних та матеріальних потреб» [70].

У ринковій економіці домогосподарства не лише отримують та витрачають кошти, а й виступають постачальниками усіх ресурсів, «потрібних підприємствам для виробництва товарів і надання послуг, — землі, праці, капіталу, підприємницьких здібностей» [66, с. 33]. Відтак, виникає необхідність визначення окремого терміну «фінанси домогосподарств» та розглянути його зміст.

Фінанси домогосподарств є складною економічною категорією, тому важливо враховувати різні аспекти їх функціонування в контексті фінансової системи країни. Реалізація фінансових відносин у державі обумовлена належно побудованою фінансовою системою. Фінансова система є «сукупністю відокремлених, але взаємопов'язаних сфер та ланок фінансових відносин, які мають певні особливості в мобілізації та використанні фінансових ресурсів, а також відповідний апарат управління та нормативно-правове забезпечення [24, с. 30]».

Фінанси домогосподарств є окремою складовою фінансової системи країни, розділеної на загальнодержавні фінанси (фінанси держави) та фінанси підприємницьких структур. Варто відзначити, що Україна перейшла на новий етап соціально-економічного розвитку, де фінансові відносини домогосподарства отримують велике значення та пріоритетність. Як частина фінансової системи, фінанси домогосподарств взаємодіють безпосередньо з іншими сферами цієї системи.

У науковій літературі немає однозначного погляду на сутність фінансів домогосподарств та їх функціонування в межах фінансової системи в сучасному періоді. Зокрема, Опарін В.М. розглядає фінансову систему з управлінського аспекту і зазначає, що «функціонування кожної ланки фінансової системи

забезпечується конкретними органами чи інститутами, а у фінансів домогосподарств не передбачено відповідного фінансового забезпечення [55, с. 87-88]». Проте, ми вважаємо неповним такий погляд на сукупність сфер і ланок фінансової системи. Хоча при функціонуванні фінансів суб'єктів підприємництва не виділено відповідних органів управління чи інститутів, однак не можна не враховувати специфіки управління фінансами домогосподарств щодо формування і використання фондів заощадження і споживання.

Професор Ю.М. Воробйов зазначає, що фінансам домогосподарств притаманні такі специфічні характеристики [10, с. 7]:

– складні внутрішні взаємозв'язки серед членів домогосподарства впливають на фінансову поведінку як окремих осіб, так і на загальне фінансове управління всім домогосподарством. Ці взаємозв'язки визначаються неформальними аспектами фінансових, соціальних, психологічних та інших відносин між членами домогосподарства, що впливають на процеси прийняття фінансових рішень, їхню доцільність, спрямованість і ефективність;

– ці внутрішні взаємодії також мають соціально-фінансовий аспект, орієнтований на загальне підвищення добробуту домогосподарства і його членів. Цей напрямок спрямований на задоволення власних інтересів, мінімізацію ризиків та підвищення фінансової безпеки;

– важливим аспектом є можливість домінування фінансових інтересів окремих членів домогосподарства. Також варто враховувати, що розподіл доходів в сім'ї може здійснюватися на основі соціальних або психологічних інтересів, а не тільки фінансово-господарських критеріїв;

– формування заощаджень та створення резервів часто визначається бажанням забезпечити фінансову стабільність та надійність домогосподарства, особливо в умовах невизначеності та нестабільності зовнішнього середовища і внутрішніх неоднозначних ситуацій.

На основі обґрунтованих специфічних ознак фінансів домогосподарств автор розкриває їхню сутність та вказує, що це економічна категорія, яка визначає процес розподілу та перерозподілу частини вартості ВВП країни.

Основна мета - формування фінансових ресурсів, грошових та не грошових доходів на рівні домогосподарств для забезпечення їхніх фінансових інтересів і підвищення загального рівня добробуту кожного члена домогосподарства.

Сутність фінансів домогосподарств реалізується через виконання різних функцій, які виявляються на практиці. Фінанси домогосподарств виконують чотири основні функції: розподільну, регулюючу, інвестиційну та контрольну.

За допомогою розподільчої функції домогосподарств відбувається процес розподілу та перерозподілу вартості ВВП країни, що призводить до формування різних видів фінансових ресурсів для окремих домогосподарств. Ці ресурси, в основному, представлені доходами і нагромадженнями. Доходи домогосподарств формуються як при первинному, так і вторинному розподілі, включаючи підприємницький дохід, заробітну плату, операції на фінансовому ринку, пенсії, стипендії, субсидії, дотації, доплати та інші складові. Основне призначення фінансів домогосподарств полягає в подальшому розподілі вартості ВВП країни та визначенні загальних пропорцій для кінцевого споживання та заощаджень.

За допомогою регулюючої функції забезпечується саморегулювання процесу розподілу сукупного доходу між всіма членами домогосподарства. Це включає у себе узгодження фінансових рішень та реалізацію відповідної фінансової поведінки. Дія цієї функції враховує складні взаємозв'язки між членами домогосподарства, включаючи їх вік, рівень потреб, доходи, досвід і інші аспекти.

Інвестиційна функція фінансів домогосподарств полягає у вкладанні власних фінансових ресурсів з метою збільшення капіталу домогосподарства. Ця функція відіграє важливу роль в економіці держави, оскільки сприяє нагромадженню капіталу в економіці країни, що позитивно впливає на фінансовий стан домогосподарств і сприяє економічному зростанню. Завдяки інвестиційній функції фінансів домогосподарства створюються умови для перенесення інвестиційних ресурсів від домогосподарств до суб'єктів підприємництва через інститути фінансового ринку.

Контрольна функція є характерною для категорії «фінанси», а також для фінансів домогосподарств. Дія контрольної функції фінансів домогосподарств спрямована на ефективне формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств, раціональне регулювання пропорцій розподілу цих коштів між окремими домогосподарствами та їх членами, а також оптимізацію відношення між споживанням та нагромадженням капіталу. Без дії контрольної функції неможливе раціональне функціонування фінансів домогосподарств. Там, де «дія цієї функції недостатня, можливо бачити значні провали в функціонуванні фінансів домогосподарств, недостатні їх доходи і витрати, неспроможність домогосподарств до нормального існування в умовах сучасного ринкового господарства» [10, с. 8].

Усі функції, що характерні для фінансів домогосподарств, відіграють важливу роль у системі суспільного виробництва, оскільки вони безпосередньо впливають на формування, розподіл, перерозподіл та акумуляцію фінансових ресурсів, а також на їхній рух та використання для споживання і нагромадження. Внаслідок цієї взаємодії функцій фінансів домогосподарств відбувається значний вплив цих фінансів на інші сфери фінансової системи, що в кінцевому підсумку може призвести до зростання економіки або, навпаки, її рецесії.

1.2. Економічний зміст фінансових ресурсів домогосподарств, їх склад і характеристика

Сьогодні домашні господарства знаходяться у системі макро-і мікроекономічних відносин та формують один із найважливіших соціально-економічних інститутів з відповідними формами власності, традиціями, нормами, механізмами саморегулювання у власній життєдіяльності. Як господарюючий суб'єкт «домашні господарства представлені на ринку праці, споживчих благ та послуг, фінансових ринках і в інших сферах економіки, сприяють формуванню виробничого потенціалу і в цілому впливають на результати економічних і соціальних реформ, будучи їх безпосередніми учасниками» [24].

Перед тим, як розглянути змістове наповнення фінансових ресурсів домогосподарств, розглянемо поняття «фінансові ресурси» загалом.

У сучасних економічних дослідженнях термін «фінансові ресурси» використовується дуже часто, і існує значна різноманітність підходів до його визначення як на рівні макроекономіки, так і на рівні мікроекономіки. Кожен з цих підходів заслуговує на увагу. Однак важко знайти однозначне визначення терміну «фінансові ресурси». Так, у фінансовому словнику за редакцією А. Загороднього зазначено, що «фінансові ресурси визначаються як сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання, характеризують фінансовий стан економіки і водночас є джерелом її розвитку» [20, с. 395]. На думку колективу авторів навчального посібника «Державні фінанси», «фінансові ресурси – це грошові фонди, які створюються в процесі розподілу, перерозподілу і використання валового внутрішнього продукту за певний період в державі» [6, с. 25]. Ми вважаємо, що наведені визначення недостатньо повно характеризують економічний зміст фінансових ресурсів, адже перше з них – не відображає джерел формування цих ресурсів, а друге – не вказує на мету їх формування.

І. Зятковський розглядав фінансові ресурси як «грошове вираження новоствореної вартості» [22, с. 16]. Зауважимо, що таке визначення вказує на фінансові ресурси лише за їх формою прояву і не визначає джерел, з яких вони формуються та для чого у майбутньому можуть бути використані.

Колектив авторів під редакцією М. Сичова під фінансовими ресурсами розуміють «грошові нагромадження і грошові фонди, які створюються підприємствами, організаціями, установами і державою в процесі розподілу і перерозподілу національного багатства, сукупного суспільного продукту та національного доходу» [22, с. 5]. Таке визначення фінансових ресурсів з одного боку, дозволяє визначити їх приналежність до тих чи інших суб'єктів у сфері фінансових відносин та особливостей їх. З іншої сторони, на що вказує В. Опарін «... фінансові ресурси не можна характеризувати як результат фінансової діяльності, адже результат відображається не у ресурсах, а в отриманих доходах.

Фінансові ресурси відображають не результат, а передумови створення відповідного обсягу ВВП» [51, с. 115].

З даваного контексту випливає, що фінансові ресурси представляють собою грошові кошти, що формуються у суб'єктів господарювання з різних джерел і можуть бути використані для сприяння розширеному відтворенню та задоволення інтересів учасників фінансових відносин. Джерелами становлення фінансових ресурсів є валовий внутрішній продукт, який виражається у внесках учасників, прибутку, амортизаційних відрахуваннях, цільовому фінансуванні, благодійних внесках, бюджетних коштах, коштах фондів соціального страхування і т. д. Загалом термін «фінансові ресурси» повинен вказувати на джерела їх створення, відображати форму прояву та цільове використання, а також відповідати економічному змісту фінансів.

Отже, фінансові ресурси проявляються у вигляді грошових фондів та грошових потоків, як окремої частини грошових коштів, які мають конкретне спрямування. Вони відображають відносини власності, відрізняються динамічністю, і їх формування та використання ґрунтуються на правових засадах. Основною метою формування фінансових ресурсів є їх направлення на соціально-економічний розвиток через заповнення фонду відшкодування, створення фонду споживання і фонду нагромадження для відповідних суб'єктів фінансових відносин у суспільстві. Фінансові ресурси представляють собою власні грошові нагромадження й доходи, створені у процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, а також залучені й позикові грошові кошти, які концентруються у відповідних фондах для забезпечення суспільного відтворення та задоволення потреб суб'єктів фінансових відносин у країні. Ці ресурси можуть бути спрямовані на розширене відтворення, утримання та розвиток соціальної інфраструктури, а також використовуватися для формування резервних фондів.

Зазначимо, що специфіка формування та використання фінансових ресурсів залежить від сфер та ланок фінансової системи, в якій вони діють. Об'єктом нашого дослідження є фінансові ресурси домогосподарств, що вказує на

конкретний склад, особливості формування та використання цих фінансових ресурсів. Сутність фінансових ресурсів домогосподарств має багато визначень від різних вчених-економістів, і вони переважно взаємодіють між собою. Розглянемо окремі з цих визначень.

В. Ковальов [56, с. 476], О. Янін [74, с. 5], В. Федосов [54, с. 122], та Г. Поляк [59, с. 77] відмічають, що фінансові ресурси домогосподарств – «це сукупний фонд грошових коштів, що знаходяться в розпорядженні сім'ї» [56; 74; 54; 59]. Ми не поділяємо дану точку зору авторів, оскільки терміни «сім'я» і «домогосподарство» не є взаємозамінними. Вони, хоча і мають спільні аспекти, але не можуть бути повністю синонімічними. Сім'я включає в себе дві або більше осіб, які спільно проживають і об'єднують свої домашні господарства, тоді як домогосподарство може включати в себе одну особу, яка проживає самотійно. Зокрема, у зв'язку зі значним зростанням розлучень в Україні в останні роки, спостерігається скорочення кількості сімей та збільшення кількості домогосподарств.

Іншою групою авторів, зокрема, С. Юрій, В. Федосов [58, с. 430] та О. Романенко [43, с. 205] розглянуто фінансові ресурси домогосподарств як «грошові кошти (власні та залучені), що перебувають у його розпорядженні та призначені для виконання фінансових зобов'язань і здійснення різного роду витрат» [58; 43].

Обидві групи авторів вказують на те, що фінансові ресурси складають сукупність грошових коштів, і ми погоджуємося з цим лише частково. Фінансові ресурси домогосподарств передусім представлені різними видами доходів членів домашнього господарства. Наприклад, існує концепція «неспостережених доходів» домогосподарств, які виникають внаслідок виконання робіт членами домогосподарства на побутовому рівні, таких як прибирання, готування їжі, виховання дітей, догляд за особами похилого віку і інші. Ці роботи, хоча фактично не оплачуються, мають певну вартість, яка визначається ринковими цінами. Враховуючи ці аспекти, ми вважаємо, що фінансові ресурси домогосподарств можуть бути представлені як грошовими коштами, так і

різними матеріальними ресурсами та результатами діяльності членів домогосподарства, спрямованої на забезпечення їх функціонування.

Неординарною є позиція Т. Кізими та В. Радіонової. Вони розглядають фінансові ресурси домогосподарств як «доходи і витрати, тобто матеріальне вираження фінансових відносин домашніх господарств з іншими суб'єктами економічної діяльності» [27, с. 335; 57, с. 157]. Близьким за змістом є визначення фінансів домогосподарств, представлене О. Даніловою та Ю. Хілобок. А саме, вони звертають увагу на те, що «фінанси домашнього господарства – це сукупність грошових відносин з приводу формування, розподілу та використання цільових фондів грошових коштів, у які вступає домашнє господарство та його окремі учасники в процесі своєї соціально-економічної діяльності» [15, с. 82; 63, с. 127]. При цьому зазначеними авторами ототожнюється поняття «фінанси домогосподарств» і «фінансові ресурси домогосподарств», що є не зовсім правильно.

В.В. Ворошило відмічає, що «фінансові ресурси домогосподарств являють собою всю сукупність грошових коштів, які поступають в його розпорядження за рахунок розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, частка якого припадає на домогосподарства, а також за рахунок інших джерел, використання яких націлене на виконання зобов'язань та формування заощаджень» [9, с. 32].

Таким чином, діяльність домогосподарства починається з формування ресурсів, необхідних не лише для задоволення життєвих потреб, а й для інвестиційної та підприємницької діяльності. Фінансові ресурси домогосподарств є неот'ємною частиною їх ресурсного потенціалу. На наш погляд, фінансові ресурси домогосподарств - це сукупність економічних відносин, що виникають між домогосподарствами та іншими суб'єктами фінансових відносин у зв'язку із формуванням, розподілом і використанням грошових коштів для задоволення життєво важливих потреб і інтересів домогосподарств, а також для здійснення ними заощаджень. Обсяг фінансових ресурсів домогосподарств залежить від їх фінансової поведінки, при чому значний вплив на неї справляє фінансова політика держави.

Фінансові ресурси домогосподарств мають кілька характеристик:

- здатність до формування з конкретно визначених джерел в руху капіталу, представленого фондовою або потоковою формою;
- передбачені напрями використання ресурсів або визначене цільове спрямування коштів;
- забезпечення фонду заощадження.

Таблиця 1.1

Основні ознаки класифікації фінансових ресурсів домогосподарств

Ознака класифікації	Види доходів	Форма фінансових ресурсів
за джерелами формування	Родинні доходи від трудової та підприємницької діяльності	Заробітна плата, дохід (прибуток) від підприємницької діяльності, доходи від особистого підсобного господарства
	Доходи від власності	Орендна плата, проценти на вклади та облігації, депозити
	Доходи від суспільних фондів споживання (страхових, пенсійних) у вигляді грошових виплат і безкоштовних послуг	Соціальні пенсії, допомоги, виплати з безробіття, стипендії, путівки на відпочинок, виплати багатодітним сім'ям, безкоштовне або пільгове лікування
за способом отримання	Основні	Мають постійний характер: оплата праці, доходи від підприємницької діяльності, доходи від само зайнятості, стипендії, пенсії, соціальні допомоги
	Додаткові	Страхові відшкодування, спадщина, депозити, орендна плата
за терміном отримання	Разові	Спадщина, плата за продаж майна, страхові відшкодування
	Періодичні	Орендна плата, дивіденди, заробітна плата

Примітка. Складено автором за даними джерела [27, с. 113]

Перші дві особливості передбачають формування та використання фонду споживання домогосподарств, який задовільняє особисті потреби усіх членів домогосподарств. Третя особливість передбачає «формування фонду заощадження, ресурси якого будуть використані у майбутньому для придбання відповідних товарно-матеріальних цінностей або як капітал для отримання прибутку» [27, с. 6].

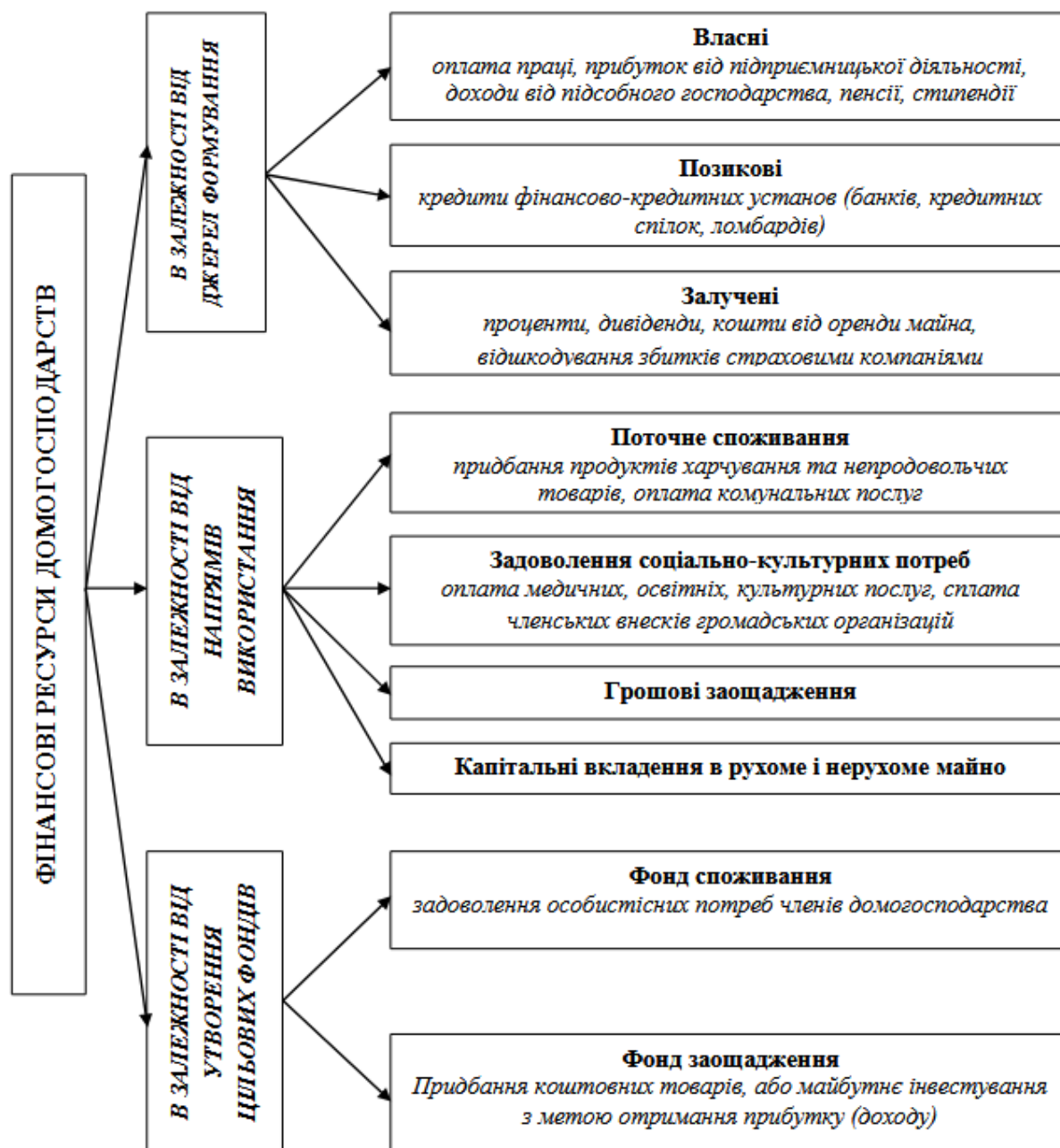

Рис. 1.1. Класифікація фінансових ресурсів домогосподарств

Примітка. Складено автором

Характерні для фінансових ресурсів домогосподарств специфічні ознаки дозволяють сформулювати відповідну їх класифікацію. Єдиного підходу щодо класифікації фінансових ресурсів домогосподарств немає. Нами обрано дві класифікації фінансових ресурсів домогосподарств, які, на нашу думку, мають право на існування та взаємодоповнюють одна одну (див. табл. 1.1 та рис. 1.1).

Фінансові ресурси домогосподарств є грошовими коштами, що мобілізуються з різних джерел та призначаються для задоволення потреб домашніх господарств відповідно до їх фінансової поведінки. Ці ресурси можуть мати різне походження, і за їхніми джерелами виділяють власні, позикові та залучені. Власні фінансові ресурси включають гроші, отримані внаслідок трудової діяльності, такі як заробітна плата, прибуток від підприємницької діяльності чи соціальні трансферти, такі як стипендії, пенсії та матеріальна допомога.

До складу позикових фінансових ресурсів входять довгострокові і короткострокові кредити банків та інші зобов'язання, які виникають внаслідок залучення позичених коштів, вони супроводжуються відсотковою платою. Залучені фінансові ресурси включають кошти, що мають тимчасовий або періодичний характер, такі як платежі за продаж майна, орендні виплати, рентні платежі, дивіденди, пайові виплати, відсотки за облігаціями, страхові відшкодування, спадщина та інші.

Класифікація фінансових ресурсів домогосподарств враховує їхнє походження, спрямування коштів і формування цільових фондів. Ця класифікація відображає доходи та витрати бюджету домогосподарства, що пов'язані із формуванням і використанням фінансових ресурсів.

Висновки до розділу 1

На підставі проведеного аналізу теоретико-концептуальних аспектів формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств винесли наступні висновки:

1. Домогосподарство – це господарюючий суб'єкт, що складається з одного чи кількох осіб, що проживають разом, спільно обирають ринки для постачання різних ресурсів (праці, капіталу, землі, підприємницького досвіду) та приймають спільні економічні рішення стосовно формування доходів та здійснення витрат для задоволення своїх матеріальних і духовних потреб. Домогосподарство є повноправним учасником фінансових відносин і важливою складовою фінансової системи держави.

2. Фінанси домогосподарств – це економічна категорія, що охоплює грошові потоки економічних відносин, які виникають у процесі формування, розподілу та використання фондів грошових коштів для задоволення потреб членів домогосподарства, а також для відтворення та розвитку людського капіталу. Ця категорія виконує чотири основні функції: розподільчу, регулюючу, інвестиційну та контрольну.

3. Процес розподілу та перерозподілу вартості ВВП у грошовій формі включає рух грошових коштів і виявляється через фінансові ресурси. Фінансові ресурси домогосподарств представляють економічні відносини, що виникають між домогосподарствами та іншими суб'єктами фінансових відносин у зв'язку із формуванням, розподілом і використанням грошових коштів для задоволення життєвих потреб і інтересів домогосподарств, а також для здійснення ними заощаджень.

4. Формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств пов'язане з утворенням доходів і здійсненням витрат, які визначаються фінансовими рішеннями домогосподарств.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ

2.1. Формування фінансових ресурсів домогосподарств: склад, динаміка і структура

Одним із ключових аспектів функціонування домогосподарств як суб'єктів фінансових відносин в країні є створення достатньої власної фінансової бази для повноцінного розвитку усіх членів домогосподарства, які виступають власниками та носіями людського капіталу. Фінансова база домогосподарств ґрунтується на джерелах формування їх фінансових ресурсів. Обсяг цих ресурсів визначається результатами власної фінансово-господарської діяльності, яка може бути успішною, що призводить до утворення доходів домогосподарства, або невдалою, коли домогосподарство потребує додаткових фінансових ресурсів і змушене звертатися до зовнішніх джерел запозичень.

Основними видами діяльності домогосподарств є: інвестиційна діяльність, підприємництво, трудова (робота по найму); ведення особистого підсобного господарства; тіньова; інша. Формування фінансових ресурсів домогосподарств відбувається за рахунок таких джерел:

– суми грошових та натуральних (в грошовому виразі) доходів, отриманих членами домогосподарства як заробітна плата (за винятком ПДФО та ЄСВ). До заробітної плати відносять основну суму нарахування заробітної плати, премії, виплати та допомоги, отримані за основною і додатковою місцями роботи в грошовій та в натуральній формах згідно законодавства;

– доходів від «підприємницької діяльності та самозайнятості, до яких належать особисті доходи від підприємницької, фермерської та самостійної господарської діяльності громадян (без урахування видатків, пов'язаних із цією діяльністю);

– доходів від власності у вигляді процентів, дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів;

– надходжень від продажу нерухомості, особистого та домашнього майна, худоби, продукції особистого підсобного господарства та продуктів, отриманих в порядку самозаготівель» [50, с. 354].

Таблиця 2.1

Динаміка джерел формування фінансових ресурсів домогосподарств

України у 2018-2021 рр. (млрд. грн.)

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. до 2018 р.	
					абсолютний приріст, млрд. грн.	темп зростання, %
Доходи, всього, в тому числі:	3248,7	3744,1	4045,2	4698,6	1449,9	144,6
- заробітна плата	1529,3	1758,6	1832,2	2145,1	615,8	140,2
- прибуток та змішаний дохід	572,1	678,2	740,3	841,3	269,2	147,0
- доходи від власності	91,2	117,0	104,9	105,2	14,0	115,3
- соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, з них:	1056,1	1190,2	1367,6	1607,3	551,2	152,2

Примітка. Складено автором за даними джерел [48; 52]

Динаміка доходів домогосподарств в Україні за період 2018-2021 років характеризується показниками зростання, у цій динаміці років ріст склав 1449,9 млрд. грн. (з 3248,7 млрд. грн. до 4698,6 млрд. грн.), темп зростання склав 144,6 %. Найбільшу частку у структурі доходів населення становить заробітна плата, частка якої за останніх 4 роки скоротилася на 1,5 % (з 47,1 % до 45,6 %).

Абсолютні значення заробітної плати у період 2018-2021 років зросли з 1529,3 млрд. грн. до 2145,1 млрд. грн., або на 140,2 %. Зростання заробітної плати зумовлено ростом мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму та рівня інфляції, а не рахунок збільшення робочих місць. Відмітимо, що частка заробітної плати у структурі доходів домогосподарств має регіональні відмінності. Зокрема, більше як 57 % серед усіх доходів становить заробітна плата домогосподарств у місті Києві.

Не менш вагомим джерелом доходів громадян в Україні є соціальні допомоги та одержані поточні трансферти, питома вага яких у 2020-2021 роках

становила 32,5–34,2 % серед усіх доходів домогосподарств. Абсолютні значення цих надходжень зросли на 551,2 млрд. грн. (з 1056,1 млрд. грн. у 2018 році до 1607,3 млрд. грн. у 2021 році). У цій групі надходжень більше 48 % займають соціальні допомоги окремим групам осіб, а більше 42 % – соціальні трансферти (див. рис. 2.1 і таблицю 2.2).

Соціальні трансферти представляють собою різноманітні форми грошової допомоги, які надаються населенню з різних джерел, таких як державні та місцеві бюджети, Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, а також засоби підприємств, організацій і профспілок. Ці трансферти включають пенсії, допомогу у разі непрацездатності, інвалідності, вагітності, пологів, а також допомогу на дітей у малозабезпечених сім'ях, оплату навчальних відпусток та інше.

До інших отриманих трансфертів входять поточні грошові виплати населенню, окрім соціальних допомог. Це може бути «страхове відшкодування, одноразові матеріальні виплати працівникам, компенсації та інші види грошових винагород» [18].

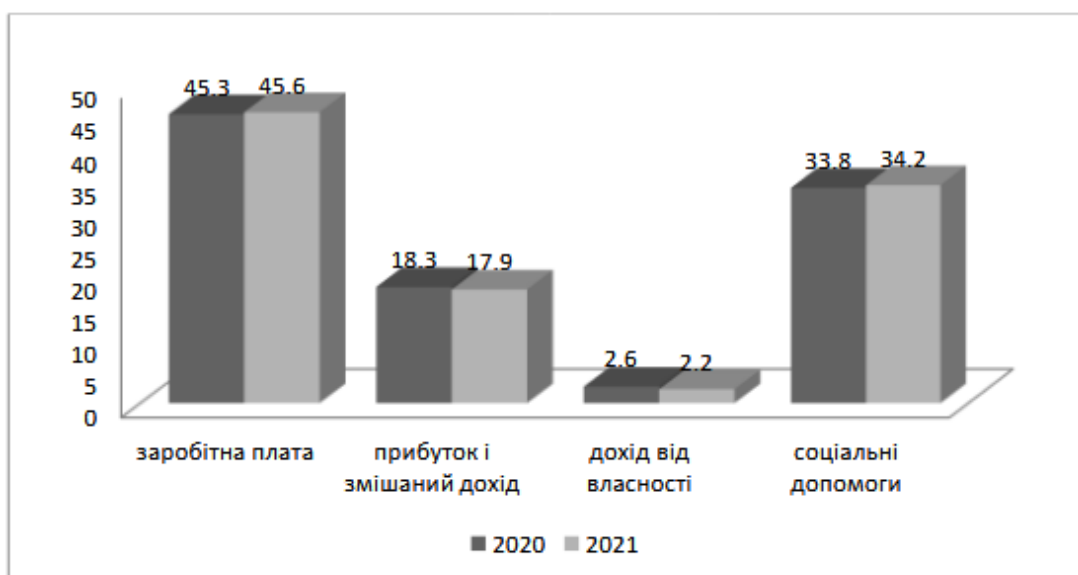

Рис. 2.1. Структура доходів населення України за період 2020-2021 років (в %) [48]

Примітка. Складено автором за даними джерел [48; 52]

Таблиця 2.2

**Динаміка частки фінансових ресурсів домогосподарств України
за період 2018-2021 років (в %)**

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	+ / - % значень
Доходи, всього, <i>в тому числі:</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	–
- заробітна плата	47,1	46,9	45,3	45,6	1,5
- прибуток та змішаний дохід	17,6	18,1	18,3	17,9	0,3
- доходи від власності	2,8	3,1	2,6	2,2	-0,6
- соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, <i>з них:</i>	32,5	31,8	33,8	34,2	1,7

Примітка. Складено автором за даними джерел [7; 18]

В цілому, соціальні допомоги характеризується незначним діапазоном відхилення показників за роками, їх питома вага у структурі доходів населення знаходиться в межах 31,8 % – 34,2 %. При зростанні абсолютних показників цього виду доходів з 1056,1 млрд. грн. у 2018 році до 1607,3 млрд. грн. у 2021 році на 152,2 млрд. грн., частка соціальних допомог зросла на 1,7 %,.

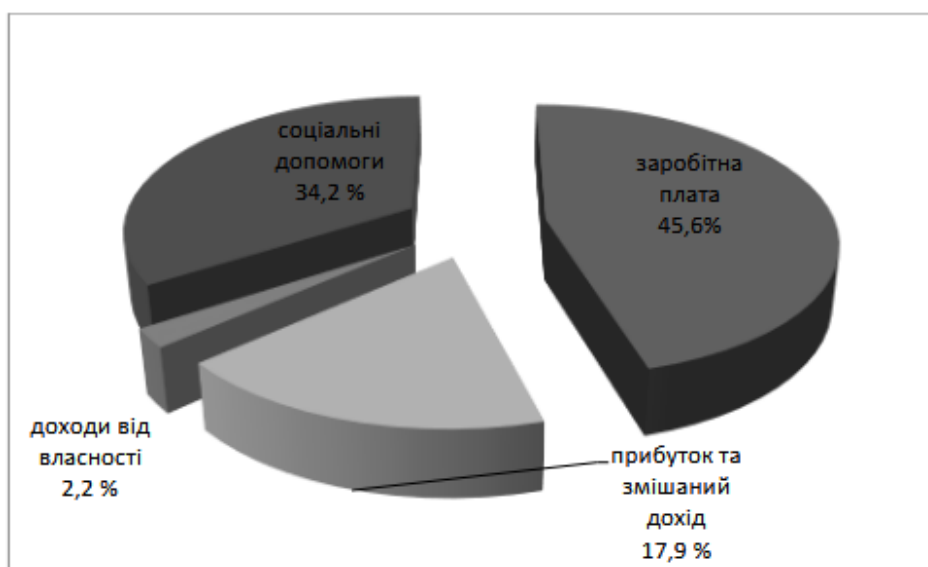

Рис. 2.2. Структура соціальних допомог та інших отриманих поточних трансфертів домогосподарств України у 2021 році

Примітка. Складено автором за даними джерел [7; 18]

Регіональні відмінності у питомій вазі соціальних допомог та інших одержаних трансфертів у структурі доходів громадян представлено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

**Питома вага соціальних допомог та інших одержаних трансфертів у
структурі доходів населення України**

частка заробітної плати у структурі доходів домогосподарств	регіон
понад 45%	Чернівецька, Тернопільська, Закарпатська
40—45%	Івано-Франківська, Волинська, Кіровоградська, Житомирська, Рівненська, Хмельницька, Черкаська, Херсонська, Львівська, Чернігівська обл.
35—40%	Сумська, Вінницька, Миколаївська, Харківська, Одеська, Полтавська, Київська, Донецька
30—35%	Запорізька, Дніпропетровська обл.
менше 30%	Київ

Примітка. Складено автором за даними джерел [48; 52]

Більше 45 % доходів домогосподарств складають соціальні допомоги у таких областях, як: Чернівецька, Тернопільська та Закарпатська, а найменша частка соціальних допомог є характерна для домогосподарств (менше 30 %) у місті Києві.

Вагомим джерелом доходів домогосподарств є прибуток і змішаний дохід, отриманий фізичними особами в результаті власної фінансово-господарської діяльності. За період 2018-2021 років даний вид доходу домогосподарств зріс на 269,2 млрд. грн. (з 572,1 млрд. грн. до 841,3 млрд. грн.), що займає 17,6 % – 18,3 % усіх доходів домогосподарств. У 2021 році відсоткове значення даного показника скоротилося на 0,4 в.п., що є негативним аспектом та вказує на скорочення підприємницької активності.

Зменшення частки доходів від власності та підприємницької діяльності, а також збільшення обсягу державних соціальних допомог у структурі доходів населення вказують на негативну тенденцію в матеріальному утриманні значної кількості громадян і їхню залежність від рівня поточних трансфертів, зростання безробіття і, отже, додаткове навантаження на централізовані фонди держави. Такий підхід пригнічує ринкові механізми регулювання соціально-економічних процесів і втілює концепцію «патерналізму» держави у відношенні до своїх громадян.

Динаміка обсягу і питомої ваги грошових доходів сільських і міських домогосподарств вказує на тенденцію щодо поступового росту обсягів середньомісячних грошових доходів одного вітчизняного домоволодіння.

Характерною особливістю складу доходів сільських домогосподарств є низький рівень заробітної плати та високий рівень натуральних доходів. Значна обмеженість попиту на робочу силу у сільській місцевості спричиняє нерегулярність зайнятості та нерівномірність в отриманні доходів. В сільській місцевості «ринок праці переважно обмежується аграрним сектором, який, вочевидь, не може поглинути весь обсяг пропозиції робочої сили. Натуральний характер доходів домогосподарств, які проживають у сільській місцевості дає змогу раціональніше використовувати ресурси праці населення, яке проживає у селах, мінімізує рівень соціальної напруги. Разом з тим, треба відзначити непослідовність аграрних реформ, стрімке зростання капіталізації сільського господарства, розвиток великих агро – холдингів, слабку державну підтримку дрібних товаровиробників тощо. Матеріальне становище селян є гіршим, ніж міського населення, що характеризується переважно низькими доходами, знеціненням сільськогосподарської праці» [13, с. 136].

Вагомим фінансовим ресурсом у бюджеті домогосподарств є залучені кошти у вигляді кредитних ресурсів, наданих фінансовими установами. У таблицях 2.4 - 2.8 подано динаміку наданих кредитних коштів банками домогосподарствам України за період 2018-2021 років. Проводячи аналіз обсягів отриманих домогосподарствами кредитів у банках слід зазначити, що за даний період вони мали не стійкий характер, що пояснюється економічною політикою банків щодо регулювання відсоткових ставок за різними видами споживчих кредитів.

Якщо до 2018 року загальний обсяг наданих кредитів банківськими установами зростає до 211,2 млрд. грн., то у 2020 році їх обсяг склав 163,3 млрд. грн., що менше на 47,9 млрд. грн. У 2021 році обсяг кредитних ресурсів зріс на 10,9 млрд. грн. і склав 174,2 млрд. грн. У структурі наданих кредитів найбільшу частку становлять споживчі кредити (див. табл. 2.4 та рис. 2.3), а саме: більше 70 %.

Таблиця 2.4

**Динаміка обсягу наданих кредитів банківськими установами
домогосподарствам України у 2017-2021 роках**

роки	Всього кредитів, млрд. грн.	Споживчі кредити			
		всього	у тому числі за строками:		
			до 1 року	від 1 до 5 років	більше 5 років
2017	193,5	137,3	50,8	47,5	38,9
2018	211,2	135,1	51,7	40,9	42,4
2019	174,8	104,8	33,3	29,5	42,0
2020	163,3	101,5	34,2	27,8	39,4
2021	174,2	122,0	42,6	45,2	34,2

Примітка. Складено автором [40]

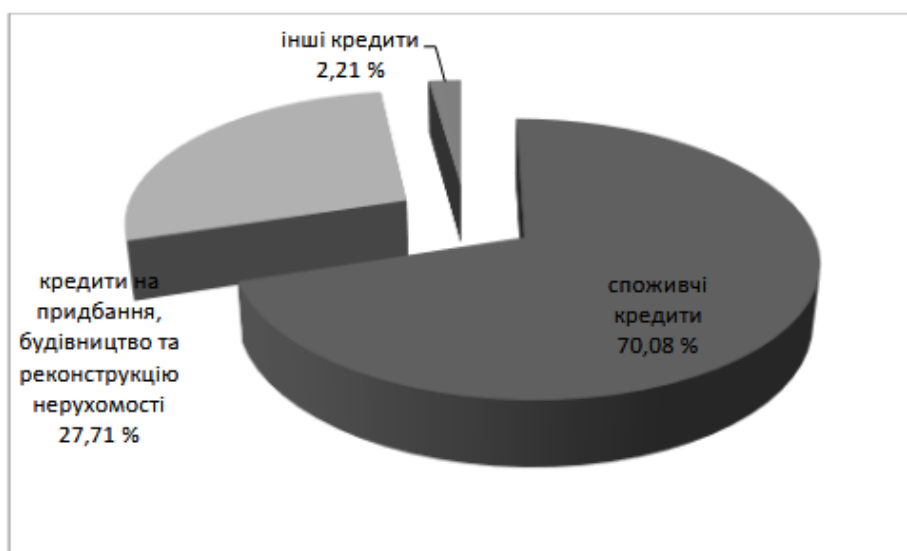

Рис. 2.3. Структура наданих банківськими установами кредитів домогосподарствам у 2021 році

Примітка. Складено автором [40]

Для динаміки наданих споживчих кредитів характерною є така ж особливість як і за обсягом отриманих кредитів членами домогосподарств. За аналізований період 2017-2021 років обсяг споживчих кредитів зменшився на 35,8 млрд. грн. (з 137,3 млрд. грн. до 101,5 млрд. грн.). У 2019 р. було прийнято Закон України «Про споживче кредитування», який «передбачив суттєві зміни на користь споживача та зобов'язує фінансові установи висвітлювати перелік необхідної інформації щодо кредитування, зокрема реальну процентну ставку,

забороно рекламу кредитів «під 0%» та кредитів без перевірки кредитоспроможності позичальника та стало можливим укладення договору в електронній формі з накладенням електронних цифрових підписів чи їхніх аналогів» [70]. Таким чином, обсяг споживчих кредитів зріс у 2021 році зріс на 20,5 млрд. грн.

За терміном, на який було укладено договори споживчого кредитування: 37 % кредитів займають кредити терміном від 1 до 5 років, 34,9 % – кредити терміном до 1 року і 28 % – кредити з терміном більше 5 років.

Таблиця 2.5

Динаміка обсягу наданих кредитів на придбання, будівництво і реконструкцію нерухомості банківськими установами домогосподарствам України у 2015-2019 роках

роки	Всього кредитів, млрд. грн.	На придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості				
		всього	у тому числі за строками:			
			до 1 року	від 1 до 5 років	від 5 до 10 років	більше 10 років
2018	211,2	71,80	3,78	3,23	7,62	57,16
2019	174,8	66,17	6,30	3,31	7,71	48,84
2020	163,3	58,55	3,58	2,50	7,54	44,92
2021	174,2	48,27	1,25	1,89	8,68	36,44

Примітка. Складено автором [40]

Таблиця 2.6

Динаміка обсягу наданих інших кредитів банківськими установами домогосподарствам України у 2018-2021 роках

роки	Всього кредитів, млрд. грн.	Інші кредити			
		всього	у тому числі за строками:		
			до 1 року	від 1 до 5 років	більше 10 років
2018	211,2	4,32	1,46	2,02	0,83
2019	174,8	3,82	1,08	1,77	0,97
2020	163,3	3,25	1,04	1,39	0,82
2021	174,2	3,85	2,2	1,43	0,38

Примітка. Складено автором [40]

У структурі кредитних ресурсів у 2021 році більше 27 % займають кредити, надані на будівництво, придбання та реконструкцію нерухомого майна. Динаміка надання цих кредитів за період 2018-2021 років вказує на те, що найбільший максимальний обсяг їх надання був у 2018 році, що становило 71,8 млрд. грн. Зростання обсягів надання кредитних ресурсів банківськими установами пов'язано із реалізацією державних програм пільгового будівництва житла для молоді та реалізації Програми з енергоефективності «теплі кредити», відповідно до якої населенню пропонувалося відшкодування 20 % вартості матеріалів за рахунок бюджетних ресурсів. У наступних роках обсяг кредитних ресурсів зменшився на 23,6 млрд. грн. і становив 48,2 млрд. грн.

Таблиця 2.7

Динаміка обсягу наданих іпотечних кредитів банківськими установами домогосподарствам України за період 2018-2021 років

роки	Із загальної суми іпотечні кредити			
	всього	у тому числі за строками:		
		до 1 року	від 1 до 5 років	більше 10 років
2018	72,15	3,81	6,42	61,92
2019	60,21	3,54	4,50	52,16
2020	60,26	3,21	4,37	52,67
2021	38,60	1,65	2,61	34,33

Примітка. Складено автором [40]

У таблиці 2.7 подано динаміку сум наданих іпотечних кредитів для домогосподарств України. У структурі кредитних ресурсів домогосподарств у 2021 році 22,16 % становили іпотечні кредити, що на 14,7 % менше, ніж у попередньому році. Основними причинами зменшення обсягу кредитних ресурсів є: зростання облікової ставки НБУ, рівень попиту на банківські продукти, платоспроможність домогосподарств та рівень інфляції.

2.2. Використання фінансових ресурсів домашніх господарств: параметри оптимізації

Структура фінансових ресурсів домашніх господарств формується з урахуванням пріоритетного забезпечення розширеного відтворення робочої сили, що залежить від обсягу витрат на фізіологічні потреби населення. Використання фінансових ресурсів домогосподарств передбачає сукупність витрат за окремими напрямками. Витрати домогосподарств – «це сума платежів домогосподарств за товари і послуги, отримані у звітному періоді, сума коштів, направлена на купівлю акцій, сертифікатів, валюти, нерухомості, на будівництво, допомогу родичам і знайомим, на вклади до банківських установ, на податки та інші внески» [50, с. 359].

Як зазначає Т.О. Кізима, з «позиції окремого домогосподарства напрями використання фінансових ресурсів узагальнено можна звести до наступних:

- задоволення поточних споживчих потреб;
- задоволення потреб неспоживчого характеру;
- формування заощаджень» [17, с. 245].

Зазначимо, що одну частину фінансових ресурсів населення використовує на сплату податків і зборів. Інша частина фінансових ресурсів домогосподарств вкладається у заощадження, тобто їх активне використання буде здійснюватися у майбутньому. Відтак, ці складові фінансових ресурсів населення (податкова і ощадна) скорочують реальні обсяги задоволення поточних потреб членів домогосподарств.

Динаміка обсягу витрат та заощаджень населення за період 2018-2021 років зображає тенденцію їх росту з 3248,7 млрд. грн. до 4698,6 млрд. грн. або ж на 1449,9 млрд. грн. Найбільшу частку у структурі витрат і заощаджень населення складає придбання товарів і послуг, а саме – 86,8 % у 2021 році (див. табл. 2.8).

Динаміка абсолютних значень видатків на придбання товарів і послуг зросли з 2884,9 млрд. грн. у 2018 році до 4078,3 млрд. грн. у 2021 році, або на

1193,4 млрд. грн. Більше 11,1 % займають поточні податки на доходи, майно та інші сплачені трансферти, динаміка яких характеризується ростом показників з 302,2 млрд. грн. до 519,3 млрд. грн., або на 217,1 млрд. грн.

Нагромадження нефінансових активів та доходи від власності, які є сплаченими, займають близько 1 % у структурі видатків населення України.

Таблиця 2.8

**Динаміка використання фінансових ресурсів домогосподарств в Україні
за період 2018-2021 років**

Показники	2018	2019	2020	2021	Приріст / зменшення млрд. грн.
Витрати та заощадження, всього, <i>в тому числі:</i>	3248,7	3744,0	4045,2	4698,6	1449,9
придбання товарів і послуг	2884,9	3356,9	3520,5	4078,3	1193,4
доходи від власності (сплачені)	29,9	39,3	45,8	46,3	6,3
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	302,2	360,2	414,9	519,3	217,1
нагромадження нефінансових активів	-22,9	-40,3	-44,5	-51,3	28,4
приріст фінансових активів	54,4	27,8	108,4	95,2	40,8

Примітка. Складено автором за даними джерел [48; 52]

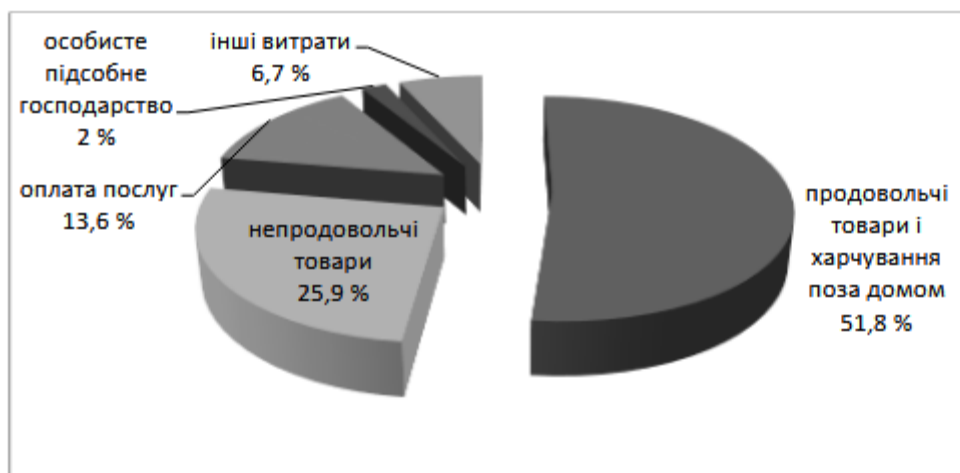

Рис. 2.4. Структура видатків домогосподарств України у 2021 році

На рис. 2.4 подано структуру видатків домогосподарств у 2021 році, а саме, склад видатків на купівлю товарів і послуг. У 2021 році більше 50 % складають видатки на продовольчі товари, близько 26 % – це витрати на

непродовольчі товари, 13 % – витрати на сплату ЖКП. І лише 2 % становлять витрати на ведення особистого підсобного господарства.

У таблиці 2.9 подано динаміку і структуру споживчих грошових витрат в розрахунку на одне домогосподарство, їх показники у відсотках та у млрд. грн. до усіх споживчих і грошових витрат за період 2020-2021 років.

Таблиця 2.9

Динаміка та структура споживчих грошових витрат домогосподарств України у 2020-2021 років

Споживчі грошові витрати	всі домогосподарства					
	у середньому на 1 домогосподарство, грн.		у % до споживчих витрат		у % до грошових витрат	
	2020	2021	2020	2021	2020	2021
<i>продукти харчування та безалкогольні напої</i>	4980,8	5722,9	52,3	50,9	47,8	46,3
<i>алкогольні напої</i>	133,3	157,4	1,4	1,4	1,3	1,3
<i>тютюнові вироби</i>	219,0	258,6	2,3	2,5	2,1	2,3
<i>одяг і взуття</i>	666,6	775,8	7,0	6,9	6,3	6,4
<i>житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива</i>	1314,2	1652,8	13,8	14,7	12,6	13,4
<i>предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла</i>	209,5	292,3	2,2	2,6	2,0	2,3
<i>охорона здоров'я</i>	485,7	517,2	5,1	4,6	4,7	4,2
<i>транспорт</i>	409,5	485,5	4,3	4,3	3,9	4,0
<i>зв'язок</i>	276,2	337,3	2,9	3,0	2,7	2,7
<i>відпочинок і культура</i>	161,9	213,6	1,7	1,9	1,6	1,8
<i>освіта</i>	114,3	146,2	1,2	1,3	1,1	1,2
<i>ресторани і готелі</i>	257,1	314,8	2,7	2,8	2,5	2,6
<i>різні товари і послуги</i>	295,2	348,5	3,1	3,1	2,9	2,8
Споживчі грошові витрати, всього	9523,6	11243,4	100,0	100,0	91,5	91,3
Розподіл споживчих грошових витрат:						
<i>продовольчі товари</i>	5333,2	6161,4	56,0	54,8	51,2	49,9
<i>непродовольчі товари</i>	2609,5	3181,9	27,4	28,3	25,1	25,9
<i>послуги</i>	1580,9	1900,1	16,6	16,9	15,2	15,5

Примітка. Складено автором [18]

За даний період споживчі грошові витрати в середньому одне домогосподарство зросли з 9523,6 грн. до 11243,4 грн., або на 1719,8 грн. Слід зазначити, що споживчі грошові витрати більше 90 % усіх сукупних витрат

домогосподарств, і за останні чотири роки (2018-2021) ця тенденція поглиблюється. Зокрема, якщо у 2018 році частка споживчих грошових витрат становила 90,2 %, то у 2021 році вона вже склала 92,9 %, а неспоживчих грошових витрат – тільки 7,1 %, що менше від показника 2018 року на 2,7 % (див. табл. 2.10).

Таблиця 2.10

**Динаміка питомої ваги сукупних витрат домогосподарств в Україні
за період 2017-2021 років**

Сукупні витрати	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3820,3	4048,9	4952,0	5720,4	7139,4
Структура сукупних витрат домогосподарств	у відсотках				
Споживчі сукупні витрати, з них:	90,2	91,6	92,9	93,2	92,9
<i>продукти харчування та безалкогольні напої</i>	50,1	51,9	53,1	49,8	47,9
<i>алкогольні напої, тютюнові вироби</i>	3,5	3,4	3,3	2,9	3,1
Непродовольчі товари та послуги, зокрема:	36,6	36,3	36,5	40,5	41,9
<i>одяг і взуття</i>	5,9	6,0	5,7	5,6	5,5
<i>житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива</i>	9,5	9,4	11,7	16,0	17,0
<i>предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла</i>	2,3	2,3	2,0	1,7	2,0
<i>охорона здоров'я</i>	3,4	3,6	3,7	4,2	3,8
<i>транспорт</i>	4,3	4,3	3,7	3,6	3,7
<i>зв'язок</i>	2,8	2,8	2,4	2,3	2,4
<i>відпочинок і культура</i>	2,1	1,8	1,5	1,4	1,6
<i>освіта</i>	1,2	1,1	1,1	1,0	1,1
<i>ресторани і готелі</i>	2,5	2,3	2,0	2,2	2,3
<i>різні товари і послуги</i>	2,6	2,7	2,7	2,5	2,5
Неспоживчі сукупні витрати	9,8	8,4	7,1	6,8	7,1

Примітка. Складено автором [18]

Найбільшу частку у структурі споживчих грошових витрат становлять видатки на продукти харчування та безалкогольні напої на рівні 47,9 % у 2021 році та 53,1 % у 2019 році, а у структурі сукупних грошових витрат вони займають 47,8 % та 46,3 % відповідно.

Усі споживчі грошові витрати поділяються на витрати на продовольчі товари, непродовольчі товари та послуги. З нарощенням споживчих грошових витрат в цілому у 2021 році зросли усі види витрат домогосподарств у порівнянні з попередніми роками. У складі споживчих грошових витрат найбільшу питому вагу займають витрати на продовольчі товари, частка яких у 2021 році на 1,2 % скоротилася у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року. Динаміка абсолютних показників видатків одного домогосподарства на продовольчі товари у 2021 році зросла на 574,4 грн. при зростанні споживчих грошових витрат загалом на 1153,8 грн. У порівнянні з попереднім роком у 2021 році при скороченні питомої ваги витрат домогосподарства на продовольчі товари зросла частка видатків на непродовольчі товари і витрати на сферу послуг. Так, частка витрат одного домогосподарства на непродовольчі товари збільшилася на 0,9 %, а питома вага видатків на сферу послуг збільшилася на 0,3 %.

У складі непродовольчих товарів найбільша сума витрат одного домогосподарства припадає на оплату ЖКП. Питома вага цих витрат у період 2020-2021 років зросла з 13,8 % до 14,7 %. Динаміка абсолютних показників даної групи видатків також збільшилася.

Аналіз видатків домогосподарств на групу непродовольчих товарів дозволив резюмувати про те, що найменший обсяг видатків в розрахунку на одне домогосподарство здійснено витрат на освіту. Водночас, на ресторани і готелі витрачається у два рази більше фінансових ресурсів, а на транспорт і зв'язок в п'ять разів більше коштів.

Таким чином, найбільшу частку серед сукупних споживчих витрат домогосподарств займають витрати на продукти харчування, які у 2021 році становили 50,9 %. Ці витрати «відносяться до першочергових потреб людини, а тому частка витрат на харчування служить одним з індикаторів рівня життя населення: чим нижча ця частка, тим вище рівень життя. Рівень 50,9 % усіх споживчих витрат домогосподарств є негативним показником, оскільки в розвинених країнах ця частка складає не більше 20-25%» [28, с. 97].

Друге місце займають витрати на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива, які займають 14,7% усіх сукупних споживчих витрат населення. Скоротилася частка видатків домогосподарств на взуття і одяг на 0,1 %, при цьому їх абсолютні значення зросли. Питома вага цих витрат у структурі сукупних витрат у 2021 році склали 6,9 %. Усе це відображає негативну тенденцію, адже населення не має коштів на задоволення своїх нагальних потреб. Решту статей витрат домашніх господарств займали менше 3% усіх сукупних витрат.

Неспоживчі витрати населення не пов'язані з купівлею товарів чи послуг і формують кошик таких витрат як: інвестиційні (купівля валюти, металів, цінних паперів, депозити в банківських установах); інші витрати (повернення боргу, грошова допомога, витрати, пов'язані з веденням особистого підсобного господарства і т.д.); витрати, спрямовані на оплату обов'язкових платежів (податки та збори, аліменти, відсотки за користування кредитами, страхові внески і т.д.).

2.3. Заощадження як джерело інвестиційних ресурсів домогосподарств

Маючи на увазі, що домашні господарства виступають основними споживачами товарів і послуг, вони також можуть виступати потенційними інвесторами в економіку країни, якщо здійснюють заощадження та вкладають вільні грошові кошти у фінансові інструменти на фінансовому ринку.

Згідно з думкою В.Р. Крупи, заощадження мають важливе економічне значення як на мікро-, так і на макроекономічному рівні. Він вказує, що можливість формувати заощадження сприяє кращому задоволенню та урізноманітненню потреб домогосподарств, що стимулює населення отримувати більші доходи через підвищення продуктивності праці та професійне зростання. Це призводить до поліпшення кадрового потенціалу підприємств і підвищення їхньої ефективності.

На макроекономічному рівні заощадження безпосередньо впливають на обсяг валового внутрішнього продукту (ВВП) і національний дохід.

Приріст заощаджень «формує ланцюг вторинних витрат, чим сприяє зростанню споживчого та інвестиційного попиту економічних суб'єктів і пожвавленню ділової активності практично у всіх секторах національної економіки. У свою чергу, завдяки цьому забезпечується мультиплікативний вплив на обсяг національного виробництва та формуються умови для довгострокових тенденцій економічного зростання» [32, с. 179].

Найбільш поширеними серед населення є такі види заощаджень: «банківські депозити, валюта, пайові інвестиційні фонди, цінні папери, нерухомість, дорогоцінні метали, вклади в кредитні спілки та недержавні пенсійні фонди» [19, с. 80].

Заощадження населення можна розглядати як інвестиційні ресурси, коли домогосподарство вирішує вкладати свої заощадження в об'єкти підприємницької діяльності чи інші види діяльності для збільшення їхньої вартості. Процес вкладання вільних коштів у різноманітні фінансові активи є проявом активної фінансової поведінки домашніх господарств у сучасних умовах. Оскільки заощадження домогосподарств мають різний характер, виникає необхідність їх класифікації за різними ознаками.

Вихідним критерієм класифікації заощаджень є їхня функціональна спрямованість або мотиви. Згідно з цим, заощадження домогосподарств поділяються на мотивовані (добровільні) та немотивовані (вимушені). Створення мотивованих заощаджень пов'язано з бажанням підвищити або зберегти рівень задоволення потреб членів домашніх господарств у майбутньому. Мотивовані заощадження, як правило, є добровільними, оскільки громадяни свідомо та добровільно відмовляються від частини поточного споживання для забезпечення майбутніх потреб.

Ще одним критерієм класифікації заощаджень домогосподарств є характер їх акумуляції, відповідно до якого всі заощадження поділяють на організовані та неорганізовані. Організовані заощадження є більш економічно вигідними як для

населення, так і для суб'єктів фінансового ринку та держави загалом. Проте неорганізовані заощадження не є вигідними не лише для їхніх власників, які не отримують відповідних доходів, але й для держави, оскільки їх значні обсяги ускладнюють процес регулювання грошової маси в обігу.

Процес трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиції можливий завдяки більш розвиненій фінансовій системі, яка характеризується присутністю широкого спектру фінансових інститутів. Серед усіх фінансових посередників особливу роль у формуванні фінансових ресурсів домогосподарств відіграють банківські установи, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, кредитні спілки, інвестиційні компанії та інші структури (див. рис. 2.5).

Рис. 2.5. Основні учасники та інструменти управління фінансовими ресурсами домогосподарств [41]

Для зростання та розвитку національної економіки необхідний процес перетворення доходів домогосподарств, які не використовуються на споживання, в інвестиційний капітал. Інвестиційна діяльність фізичних осіб представляє собою процеси, що підпорядковані певній логіці та закономірностям. Передусім, особливості інвестиційної діяльності фізичних осіб пов'язані із необхідністю відмовитися від сьогоденного споживання з метою отримання інвестиційного доходу в майбутні періоди. Рух заощаджень домогосподарств у сфері фінансово-кредитних відносин здійснюється через механізм страхування та/або придбання фінансових активів. Іншими словами, зростання та розвиток національного виробництва можливі завдяки мобілізації вільних грошових ресурсів домогосподарств.

Розглянемо динаміку організованих заощаджень домогосподарств у інституції на фінансовому ринку за період 2018-2021 роках.

Таблиця 2.11.

Динаміка вкладень домогосподарств у інституції на фінансовому ринку у 2018-2021 роках

роки	одиниці виміру	банківські установи	кредитні спілки	недержавні пенсійні фонди	Всього
2018	млрд. грн.	418,1	1,0	0,1	419,2
	%	99,74	0,24	0,02	100,0
2019	млрд. грн.	410,9	0,9	0,1	411,9
	%	99,76	0,22	0,02	100,0
2020	млрд. грн.	444,7	0,8	0,1	445,6
	%	99,80	0,18	0,02	100,0
2021	млрд. грн.	495,3	0,8	0,1	496,2
	%	99,81	0,16	0,02	100,0

Примітка. Складено автором [40]

Світовий досвід і тенденції розвитку українського фінансового ринку свідчать про те, що в умовах ринкової економіки організовані заощадження мають значний переважаючий вплив над неорганізованими. Зокрема, серед організованих заощаджень населення особливе значення приділяє банківським

вкладам. У 2018-2021 роках спостеріглося зростання банківських вкладів, що було викликано рядом економічних та політичних факторів.

На протязі останніх трьох років абсолютне заощаджень зросло, однак їх частка у загальних доходах населення має тенденцію до скорочення. Якщо порівнювати динаміку останніх 10 років, то частка заощаджень у загальному обсязі доходів населення скоротилася у 2,2 рази. Зазначене вказує на ріст цін, що обумовило ріст «автономного споживання (споживчі витрати, які забезпечують мінімальний рівень, необхідний для виживання)» [53]. Як результат, можливості домогосподарств заощаджувати різко скоротилися. Проте, накопичені заощадження є досить вагомими, а тому їх акумуляція як інвестиційного ресурсу залишається актуальною темою.

У таблиці 2.12 та на рисунку 2.5 відображено динаміку депозитів домашніх господарств за видами валют у період 2018-2021 років.

Таблиця 2.12

**Депозити сектору домашніх господарств України за видами валют у
2018-2021 років (млн. грн.)**

роки	всього	у тому числі у розрізі валют				
		гривня	долар США	євро	російський рубль	інші валюти
2018 р.	418135	200859	181146	34223	404	1502
2019 р.	410895	198876	177426	33034	242	1318
2020 р.	444676	209601	199277	34480	207	1111
2021 р.	495313	252439	203681	38060	203	931

Примітка. Складено автором за даними джерела [40]

За період 2018-2021 років обсяг депозитних вкладень населення зріс на 53,4 млрд. грн. (з 441,9 млрд. грн. до 495,3 млрд. грн.). Нами зображено депозитні вкладення домогосподарств у найбільш популярних валютах: гривнях, доларах США, євро, інші види валют. Абсолютні значення депозитів за усіма видами валют за даний період мають тенденцію до росту.

Щодо національної валюти, то за період 2018-2021 років гривневі депозити сектору домашніх господарств скоротилися на 59 млрд. грн. (з 257,8

млрд. грн. до 198,8 млрд. грн.), що пов'язано з недовірою населення до грошово-кредитної системи та значним ризиком інфляційних процесів.

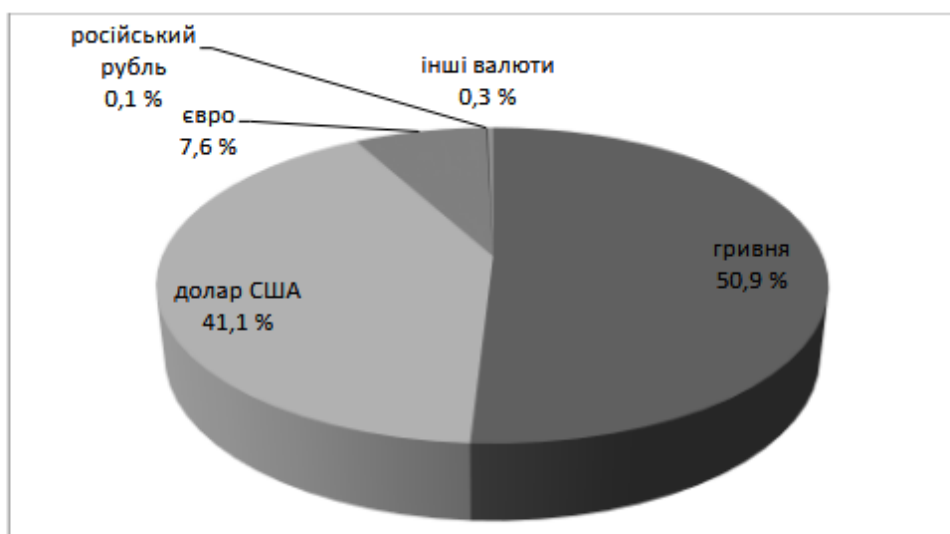

Рис. 2.6. Питома вага депозитів домогосподарств України за видами валют у 2021 році

Примітка. Складено автором за даними джерела [40]

Структура депозитів сектору домашніх господарств у 2021 році зображає значну перевагу національної валюти проти іноземної 50,9 % проти 49,1 % відповідно. У складі іноземних валют переважають депозити в доларах США, частка яких складає 41,1 % усіх заощаджень громадян, а 7,6 % припадає на заощадження у євро.

У таблиці 2.13 подано депозити сектору домашніх господарств за термінами погашення у період 2018-2021 років. На протязі 2018-2021 років сукупний обсяг коштів фізичних осіб на депозитах в банківських установах зріс на 12,36% і станом на кінець 2021 року складав 495,3 млрд. грн. У клієнтському портфелі надається перевага короткостроковим депозитним вкладом терміном до 1 року, які за цей час мають тенденцію до росту. Доволі помітною є тенденція до скорочення обсягу строкового ресурсу.

Тенденція до росту вкладів на вимогу значно почала рости і станом на кінець 2021 року їх сума склала 165,9 млрд. грн., або 33,5 % сукупного портфеля коштів клієнтів. Найбільшу питому вагу клієнтського портфеля займають депозити сектору домогосподарств терміном до 1 року, їх частка у 2021 році склала 36,5 %. Враховуючи те, що ріст клієнтського портфеля відбувається в основному за даними двома складовими, немає підстав стверджувати про відновлення довіри до банківської системи в Україні. В цілому, питома вага довгострокових депозитів за період 2018-2021 років скоротилася у два рази. Питома вага коштів, залучених в іноземних валютах, в сукупному клієнтському портфелі є великою та знаходиться на рівні 50%.

Таблиця 2.13

Депозити сектору домашніх господарств України за строками погашення у 2018-2021 роках (млн. грн.)

роки	всього	у тому числі за строками			
		на вимогу	до 1 року	від 1 до 2 років	більше 2 років
2018 р.	418135	100171	135635	167752	14577
2019 р.	410895	112524	176408	106162	15801
2020 р.	444676	129638	171488	138169	5382
2021 р.	495313	165978	181092	142017	6227

Примітка. Складено автором за даними джерела [40]

Отже, заощадження домогосподарств в Україні за останні роки проявляють тенденцію до зростання і значно залежать від рівня їхніх доходів та поточного споживання. Приблизно 96% структури заощаджень домогосподарств припадають на депозитні вкладення населення.

Загалом, наша оцінка базується на основних тенденціях, які є характерними для заощаджень домогосподарств у сучасному етапі розвитку економіки України:

- схильність домогосподарств до заощаджень і здійснення інвестицій залежить від економічної та політичної ситуації в країні;
- розвиток нових, хоча і повільних, способів інвестування заощаджень;
- низький рівень заощаджень домогосподарств у цінних паперах;

– збільшення обсягу неорганізованих заощаджень, зокрема тих, що здійснюються в іноземних валютах;

– направлення заощаджень в інвестиції в матеріальні цінності, такі як дорогоцінні метали, квартири, машини, побутова техніка та інші матеріальні активи.

Перетворення накопичень населення в неорганізованій формі в інвестиції може сприяти збільшенню доходів державного бюджету, скороченню витрат на соціальні трансферти, забезпеченню господарських суб'єктів та держави необхідними ресурсами і підвищенню доходів населення. Це, в свою чергу, сприятиме відновленню економічної стабільності та забезпеченню економічного зростання. Навіть при негативному впливі економічної та політичної кризи на реальні доходи населення та, відповідно, розмір їхніх накопичень, інвестиційний потенціал домогосподарств залишається значним, включаючи збереження значної частини цих ресурсів у пасивній формі.

Висновок до розділу 2

У другому розділі наукової роботи нами проведено аналіз вітчизняної практики формування і використання фінансових ресурсів домогосподарствами на основі чого зроблено наступні висновки.

1. Формування фінансових ресурсів домогосподарств передбачає визначення джерел доходів громадян, які згруповані за такими видами: заробітна плата, прибуток і змішаний дохід, доходи від власності і соціальні допомоги. Найбільшу частку у структурі доходів домогосподарств займає заробітна плата – 45,6 % або 4698,6 млрд. грн. у 2021 році. Слід відмітити, що існує суттєва регіональна відмінність у розмірі середньомісячної заробітної плати.

2. Не менш вагомим джерелом доходів громадян України є соціальні допомоги та одержані поточні трансферти, частка яких у 2021 році становила

34,2 %. Динаміка абсолютних показників цих надходжень зросла на 551,2 млрд. грн. (з 1056,1 млрд. грн. у 2018 р. до 1607,3 млрд. грн. у 2021 р.). У даній групі надходжень громадян більше 55 % займають соціальні допомоги окремим групам осіб, а більше 34 % – соціальні трансферти.

3. Суттєвим джерелом доходів домогосподарств є кредитні ресурси, у структурі яких більше 70 % займають споживчі кредити, а 27,7 % – кредити на придбання, будівництво і реконструкцію нерухомості. Загальний обсяг кредитів наданих домогосподарствам України за аналізований період часу скоротився з 211,2 млрд. грн. до 174,2 млрд. грн., або на 37 млрд. грн. Основними причинами скорочення обсягу кредитних ресурсів домогосподарств в останні роки є: зростання облікової ставки НБУ, рівень попиту на банківські продукти, платоспроможність домогосподарств та рівень інфляції.

4. Використання фінансових ресурсів домогосподарств передбачає визначення напрямів використання коштів, які включають: придбання товарів і послуг, доходи від власності (сплачені), сплачені податки, збори і обов'язкові платежі, нагромадження нефінансових активів і приріст фінансових активів.

Динаміка витрат та заощаджень домогосподарств України у період 2018-2021 рр. вказує на тенденцію до зростання з 3248,7 млрд. грн. до 4698,6 млрд. грн. або на 1449,9 млрд. грн. Найбільшу питому вагу у структурі витрат і заощаджень домогосподарств становлять придбання товарів і послуг – 86,8 %. Динаміка абсолютних значень видатків на придбання товарів і послуг зросли з 28849 млрд. грн. у 2018 р. до 4078,3 млрд. грн. у 2021 р., або на 1193,4 млрд. грн. Більше як 9 % займають поточні податки на доходи, майно та інші сплачені трансферти, динаміка яких також характеризується зростаючими показниками. Нагромадження нефінансових активів та доходи від власності (сплачені) становлять близько одного відсотка у структурі видатків домогосподарств України.

5. Зважаючи на те, що домашні господарства є основними споживачами товарів і послуг, вони виступають потенційними інвесторами вітчизняної

економіки за умови здійснення заощадження та вкладення тимчасово вільних грошових коштів у фінансові інструменти на фінансовому ринку.

Заощадження населення за даний період не мають чітко визначеної тенденції. Хоча протягом останніх трьох років абсолютне значення (у поточних цінах) заощаджень зростає, однак їх питома вага у загальних доходах домогосподарств має стійку тенденцію до зменшення. Якщо порівнювати 2021 р. навіть з кризовим 2009 р., то питома вага заощаджень у загальних доходах населення зменшилася у 2,2 рази. Це свідчить про те, що зростання цін, яке спостерігається в останні роки, значно підвищує величину так званого автономного споживання (споживчі витрати, які забезпечують мінімальний рівень, необхідний для виживання). Як наслідок, можливості населення у поділі наявного доходу на споживання та заощадження різко скоротилися. Питома вага заощаджень у структурі доходів домогосподарств в останні роки коливається в межах 10,6 – 11,6 %.

РОЗДІЛ 3.

ВИЗНАЧЕННЯ ПОТЕНЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ЗРОСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ ТА ЇХ РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ

3.1. Напрями оптимізації формування фінансових ресурсів домогосподарств

Аналізуючи рівень життя з погляду людського розвитку, важливо розглядати це поняття як соціально-економічну категорію. Воно відображає можливості задоволення різноманітних потреб населення та впливає на можливості розвитку кожного окремого індивіда і суспільства в цілому. Саме тому «активне сприяння забезпеченню гідного рівня життя населення, підвищення його добробуту — найактуальніше і основне завдання, яке має вирішуватися урядом як країни в цілому, так і кожної області зокрема» [4].

Залучення домашніх господарств до розподільчих відносин передбачає активізацію управління власними фінансовими ресурсами, пошук додаткових джерел доходів та проведення інвестиційних операцій. Цей процес вимагає визначення реальних показників життєдіяльності та соціальних стандартів населення. Такі показники дозволяють членам домогосподарства ефективно планувати майбутні витрати, спрямовані на забезпечення власного добробуту. Крім того, цей процес включає в себе розробку стратегії особистого бюджету та визначення перспективних джерел фінансування витрат та інші аспекти. Ринкові умови господарювання дозволяють домогосподарствам «значно розширити можливі шляхи інвестування нагромаджених грошових коштів та залучити до даних процесів професійних учасників, наприклад інститути спільного інвестування, пайові та інвестиційні фонди — які, з огляду на мету функціонування, значно покращують процес ефективного управління заощадженнями для населення» [61].

До складу власних фінансових ресурсів, крім тих, що зароблені самостійно членами домогосподарства (заробітна плата, стипендія, пенсія та інші), входять

доходи, отримані від держави та органів місцевого самоврядування у формі соціального забезпечення та гарантій. Завдяки цьому стає актуальним питання економічної обґрунтованості рівня соціального забезпечення для різних категорій громадян. Важливість цього питання полягає в тому, що несоответствие соціальних стандартів реальним потребам домогосподарств ускладнює чіткість і достовірність фінансового планування та прогнозування для населення. Це особливо стосується визначення потреб у додатковому пенсійному та медичному страхуванні, а також витрат на освіту та інші аспекти життя. Дієвість зазначених заходів може бути ефективною при умові «чіткого врегулювання інтересів між державою та населенням щодо затвердження певного рівня соціальних стандартів життя та формування належної фінансової бази для їх забезпечення» [61].

Держава, щоб забезпечити певний рівень життя населення, визначає державні соціальні гарантії. Серед них встановлені законами України мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійне забезпечення, соціальна допомога, а також розміри інших соціальних виплат, які мають забезпечувати рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

До основних соціальних гарантій в Україні відносять: «мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсій за віком; мінімальний розмір заробітної плати робітників різної кваліфікації в установах та організаціях, що фінансуються з бюджетів усіх рівнів; стипендії учням професійно-технічних та вищих навчальних закладів; індексація доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їх доходів під час зростання цін; забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах і послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки» [17, с. 16].

Забезпечення соціальних гарантій державою передбачає надання соціальної підтримки тим верствам населення, які можуть постраждати внаслідок негативного впливу ринкових процесів. Ці заходи спрямовані на забезпечення достойного рівня життя, включаючи надання правової, фінансової

та матеріальної допомоги конкретним групам населення, особливо вразливим шаром. Також вони передбачають створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення та комплекс законодавчо закріплених гарантій, які мають протидіяти дестабілізуючим факторам, таким як інфляція, економічна криза, безробіття і т. д.

Україна не має стандартів, що чітко визначають рівень і якість життя населення, але основою соціальної політики є поняття соціального мінімуму. Важливо відрізнити поняття «соціальний мінімум» від «соціального стандарту». Соціальний стандарт не просто визначає мінімальний рівень, а гарантує високий рівень та якість життя, яку держава зобов'язується забезпечити своїм громадянам.

Формування соціальних стандартів пов'язане із визначенням показників соціальних нормативів, які класифікуються за особливістю задоволення потреб населення на:

- «нормативи споживання (розмір споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та деяких видів послуг за визначений проміжок часу);
- нормативи забезпечення;
- нормативи доходу» [5].

Визначення прожиткового мінімуму, яке закон визнає базовим соціальним стандартом, містить в собі внутрішню суперечливість цього терміну. Мінімальні набори послуг не можуть істотно вважатися стандартом, оскільки вони не в змозі відповідати основним соціально-культурним потребам населення країни. Невідповідність соціальних стандартів, норм і нормативів реальним потребам населення порушує ефективність і дієвість бюджетних соціальних та економічних програм в державі. Це викидає тінь сумніву на значущість базового соціального стандарту, такого як прожитковий мінімум, як показника мінімальної вартості життя. Іншими словами, це вартість забезпечення не лише фізіологічних, але й соціальних потреб для місцевих домогосподарств.

Враховуючи вищезазначене, надзвичайно важливим стає проведення заходів із приведення показників соціальних стандартів у відповідність до

законодавчо закріпленої сутності. Особливу увагу слід зосередити на таких аспектах:

- перегляд складу споживчого кошика відповідно до сучасних медичних стандартів і з урахуванням змін у потребах населення, обумовлених вимогами часу та економічними трансформаціями в країні;

- чітке дотримання законодавчо закріплених термінів та строків щодо формування, розрахунку та коригування соціальних стандартів і норм.

- важливості «чіткого врегулювання законодавчо закріплених соціальних стандартів з реальною необхідністю та важливістю їх для забезпечення гарантованих державою потреб, а також можливістю їх фактичного отримання за умов функціонування домогосподарств в умовах ринкової економіки» [30].

Держава може застосовувати державне регулювання господарської діяльності для стимулювання отримання фінансових ресурсів домогосподарствами, знімаючи надмірні соціальні видатки і сприяючи більшій самостійності домогосподарств у забезпеченні власного добробуту та розширенню джерел доходів населення. Ключові питання, які потребують невідкладного вирішення, включають:

- розвиток і підтримка малого підприємництва та сімейного бізнесу, оскільки саме приватні підприємці виступають основою формування «середнього» класу, який є важливою умовою економічного розвитку та підвищення матеріального добробуту громадян;

- проведення просвітницької та роз'яснювальної роботи серед населення щодо можливих шляхів та інструментів інвестування грошових коштів з метою отримання додаткових джерел доходів.

Як зазначає колектив авторів монографії «Фінансові важелі подолання бідності в Україні», що головним засобом покращення благополуччя населення є забезпечення поступового розвитку економіки країни. Рішення гострих соціальних проблем вимагає прискорення структурної перебудови економіки, збільшення виробничого потенціалу, модернізації технологічної бази господарського комплексу, підвищення конкурентоспроможності та

ефективності національного бізнесу, а також активізації участі громадян у виборчих процесах. Державна фінансова політика повинна бути спрямована на вирішення таких завдань:

- забезпечення економічного зростання, що відображається в динаміці приросту ВВП;

- раціональне використання фінансових ресурсів держави та інших суб'єктів фінансових відносин для зміцнення фінансового потенціалу вітчизняного бізнесу, підвищення його конкурентоспроможності та ефективності, а також забезпечення зростання заробітної плати зайнятих працівників.

Підвищення рівня заробітної плати та інших доходів населення повинно стати основним механізмом подолання бідності та джерелом підвищення добробуту суспільства. У сучасній Україні вартість робочої сили залишається недооціненою, і сама заробітна плата не є ефективним інструментом для стимулювання росту продуктивності праці, адже «частка оплати праці найманих працівників у структурі ВВП України незначна, а її питома вага в доходах населення становить менше половини від загальної величини» [13, с. 46].

Під впливом сучасних соціально-економічних змін, які зараз мають місце, структура сектору домашніх господарств зазнає змін, і ставляться нові вимоги до їхньої економічної поведінки, розширюється сфера їхньої діяльності. Зокрема, під час економічних криз виникає ризик того, що домашні господарства все частіше переходять до роботи у тіньовому секторі. Ця діяльність в більшості випадків виступає як захист від відсутності можливості існування та розвитку в офіційній економіці. Різні фактори, такі як стан економіки, рівень добробуту населення, діяльність владних інституцій, що стимулюють процеси тінізації, впливають на зростання тіньової діяльності. Тіньові доходи не лише впливають на динаміку доходів населення, але також стають джерелом глибокої нерівномірності у розподілі доходів між різними верствами населення та наростання соціальних протиріч.

Значною частиною тіньових доходів населення є тіньова оплата праці, яку, за даними Державної служби України з питань праці, отримують приблизно 12% зайнятого населення.

Високий рівень тіньової оплати праці може бути пояснений низкою причин:

- значна розбіжність між сумою, яку працівник отримує за свою працю, і вартістю трудових ресурсів;

- прийнятність практики виплати заробітної плати в «конвертах».

- невідповідність суми податків і внесків, сплачених індивідуумами, обсягу державних послуг, що призводить до подвійної оплати для отримання вказаних послуг;

- несправедливість у розподілі пенсій через наявність спеціальних пільгових режимів отримання пенсій;

- практична відсутність каральних заходів за порушення у цій сфері.

Розв'язання проблеми легалізації доходів домогосподарств вимагає узгоджених заходів держави в різних напрямках. Основними механізмами вирішення проблем, пов'язаних з тінізацією доходів домогосподарств, можуть бути:

- проведення реформ на державному рівні в системі фінансового контролю, включаючи розроблення ефективних інструментів для обмеження діяльності тіньових систем;

- спрощення системи сплати податкових зобов'язань для забезпечення більшої доступності та зрозумілості;

- забезпечення оптимального рівня оплати праці для протидії тіньовим схемам;

- гарантування збереження коштів населення у випадку банківської кризи;

- підвищення довіри домогосподарств до фінансових та владних установ через прозорість та відкритість;

- проведення консультаційних слухань серед населення для розуміння важливості зменшення розмірів тіньових доходів для економіки та підкреслення шляхів їх легалізації;

- створення та поширення відповідної соціальної реклами у засобах масової інформації;

- боротьба з корупцією та іншими негативними явищами.

Процес розвитку системи формування доходів домогосподарства протягом останніх років відображає суперечливі тенденції. Незважаючи на зростання загального рівня доходів населення, середній їх обсяг залишається досить невеликим, і ситуація з диференціацією статків стає все складнішою. Серед основних напрямків удосконалення системи оплати праці в Україні та державного регулювання цього процесу повинні бути:

- підвищення частки доходів від трудової діяльності. Цей процес повинен відбуватися поступово, паралельно з зростанням обсягів ВВП країни та активізацією економічних процесів. Це може відбуватися в період економічної стабілізації та виходу країни із депресії після фінансово-економічної кризи та політичної нестабільності;

- перегляд розміру мінімальної заробітної плати з метою її підняття до рівня, що забезпечує мінімальні споживчі потреби громадян.

- ліквідація заборгованості з виплати заробітної плати у всіх секторах і галузях економіки. У цьому контексті слід врахувати і витрати на відрядження працівників бюджетної сфери, які з 2011 року не включаються до складу захищених статей видатків бюджетних установ і, отже, фінансуються за залишковим принципом. Однак відрядження є неот'ємною частиною функціональної діяльності державного службовця, працівника освіти чи представників інших сфер бюджетної сфери.

Таким чином, фінансування відряджень за рахунок власних коштів працівника до моменту їх бюджетного відшкодування (в останні роки цей термін тривав до шести місяців і більше) призводить до значного зменшення розміру заробітної плати працівника; – зменшення нарахувань на фонд оплати праці. У комплексі з іншими заходами державного регулювання (контрольно-превентивного спрямування) це сприятиме поступовому подоланню заниження величини фонду оплати праці вітчизняними підприємцями; – підвищення

мінімальної заробітної плати, що дозволить зробити раніше низькооплачувану роботу більш привабливою;

– надавати цільову допомогу окремим соціально вразливим групам населення через сприяння зайнятості населення шляхом цільового навчання, надання субсидій роботодавцям, активізація пошуку роботи;

– сприяти здійсненню інвестицій в людський капітал за рахунок коштів бюджетів різних рівнів, а також коштів суб'єктів підприємницької діяльності через налагодження державно-приватного партнерства за допомогою різноманітних програм професійної освіти, перенавчання та підвищення кваліфікації.

Оптимізація структурного рівня доходів домашніх господарств і збільшення їхньої величини є ключовими елементами переходу до інноваційного типу економічного розвитку. Це є необхідним для формування нової основи у поведінці домогосподарств. Використання людського, інтелектуального та соціального капіталу, а також інших ресурсів домашніх господарств має бути спрямоване на отримання доходів за рахунок їх інноваційного використання.

Важливою особливістю дохідної системи домашніх господарств є її інертність, що виникає з кількох причин: використання адміністративних важелів для збільшення обсягу доходів; відсутність сформованості факторних доходів; недостатній розвиток системи соціального партнерства.

3.2. Шляхи раціоналізації використання фінансових ресурсів домогосподарств

Раціоналізація використання фінансових ресурсів домогосподарств передбачає оптимальне поєднання обсягів поточного споживання товарів, робіт і послуг, що надаються домогосподарствами, з можливістю ефективного заощадження грошових коштів. З метою раціонального використання

фінансових ресурсів необхідно створити бюджет домашнього господарства, в якому чітко визначено різні статті доходів і витрат.

Надзвичайно важливим є вміння і здатність домогосподарств обирати найдоцільнішу та оптимальнішу стратегію управління фінансами, уникаючи впливу поведінкових факторів. Проте для того, щоб населення могло приймати ефективні фінансові рішення, важливим є наявність знань не лише у сфері фінансів, а й розуміння схильностей людини до певних системних помилок та навичок коригування своєї ірраціональної поведінки.

На думку дослідників, існує кілька чинників, які перешкоджають людям вчитися на своїх помилках і виправляти свою поведінку, навіть якщо неоптимальність прийнятого рішення є очевидною.

По-перше, багато людей мають обмежене розуміння того, яку роль відіграє інтуїтивна (нелогічна) система в процесі прийняття рішень, і недооцінюють масштаб вад та глибину схильності своєї поведінки до помилок. Зазвичай оцінка рішення здійснюється за результатом, а не за якістю самого процесу його прийняття. Наприклад, якщо погане інвестиційне рішення призводить до позитивного результату через випадковий фактор, люди, ймовірно, схильні повірити у щастя, і в майбутньому можуть повторити ту ж саму помилку. «Почуття жалю (regret), когнітивний дисонанс, омана неповоротних витрат (sunk cost fallacy), ефект статусу-кво й інерція зменшують ймовірність визнання власних помилок і, відповідно, зменшують мотивацію до зміни поведінки» [7, с. 43].

Було б непогано, якби «домогосподарства самостійно взяли на озброєння і навчилися уникати всіх негативних наслідків поведінкових чинників, однак без серйозних зусиль і самоосвіти це зробити надзвичайно складно» [1]. І, зважаючи на це, державна політика країн, спрямована на добробут свого населення, повинна ґрунтуватися на стратегіях, які спроможні зменшити вплив поведінкових чинників і допомагати громадянам уникати багатьох помилок. Ми пропонуємо розглянути дві стратегії, які, на нашу думку, є особливо ефективними. Перша стратегія ґрунтується на принципах лібертаріанського

патерналізму. Визнані американські вчені та лауреати Нобелівської премії з економіки, Р. Талер і К. Санстейн, у своїй книзі «Поштовх"» вперше висунули ідею лібертаріанського патерналізму. «Лібертаріанський – означає свобода вибору, патерналізм – це вплив на людей з метою оздоровлення, покращення, та продовження життя» [25].

Лібертаріанський патерналізм – це «стратегія, яка спонукає людей робити оптимальний вибір, продиктований розумом, а не почуттями або миттєвими бажаннями» [15].

В умовах патерналістського управління за допомогою лібертаріанських засобів індивіди будуть нахилитися до прийняття правильних, а не помилкових рішень. Це особливо важливо при укладанні угод щодо медичного або пенсійного страхування, здійсненні заощаджень, споживанні чи виборі кредитів тощо. «Архітекторами» вибору можуть виступати як держава, так і приватний сектор. Крістофер Санстейн визначив десять найпоширеніших підштовхувань: правила за замовчуванням; спрощення; використання соціальних норм; полегшення; зручність; розкриття інформації; заздалегідь погоджена стратегія; нагадування; заздалегідь висловлений намір; інформування людей про наслідки їхніх попередніх виборів.

Метод «підштовхування» оцінили лідери світових держав (США, Великобританія, Франція), вони «створили «Nudge-Units» – інституції, які практично впроваджують в державне управління новітні висновки поведінкової економіки. Заходи, реалізовані таким агентством впродовж 2015-2017 рр., дозволили заощадити уряду США близько 90 млрд. дол.» [24].

Друга стратегія, спрямована на зменшення впливу поведінкових чинників у громадян, передбачає проведення заходів з підвищення фінансової грамотності населення в країні. Освіта виступає ключовим чинником, що впливає на фінансові рішення. Дослідження К. Христиансена та його колег підтверджує, що особи з вищою економічною освітою мають більшу ймовірність інвестувати на фондовому ринку. Додатково, інші вчені довели, що вища освіта в галузі економіки, управління бізнесом або інформаційних технологій пов'язана із

збільшенням доходності (враховуючи ризик). Також, визначено, що «освіта зменшує вплив деяких поведінкових помилок, від самоатрибуції до ефекту диспозиції, а також впливає на торговельну активність інвесторів» [7, с. 45]. Тому щорічно зростає кількість країн, які «приймають і реалізують програми підвищення фінансової грамотності населення. Зокрема, у Європі діє більше 180 програм підвищення фінансової грамотності населення» [33].

Ефективні програми з фінансової грамотності успішно розроблені та впроваджуються в США, Великобританії, Німеччині, та Австрії. Серед країн, де процес формування ринкових відносин відбувався недавно, варто відзначити успішні національні програми в Болгарії, Словенії та Польщі. Більшість країн впроваджують добровільні програми, що пропонують фінансову освіту в межах різноманітних формальних і неформальних освітніх ініціатив. Лідерами за рівнем фінансової грамотності є Данія, Норвегія та Швеція, де 71% населення володіє фінансовою грамотністю. У порівнянні з цим показник для України становить 40% (див. рис. 3.1).

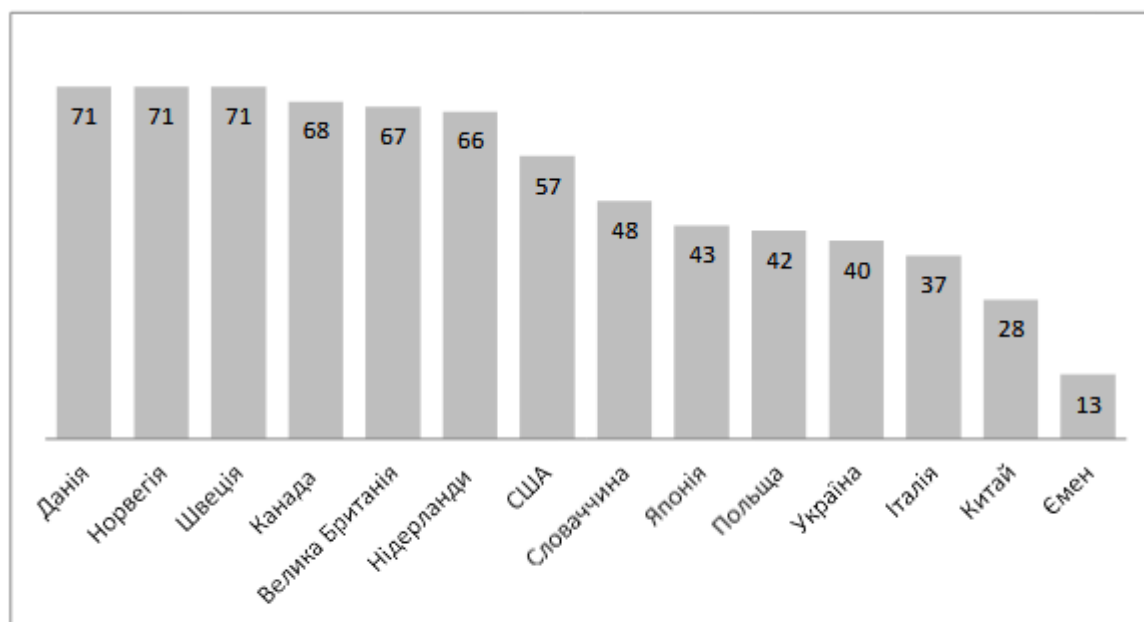

Рис. 3.1. Показник рівня фінансової грамотності у світі, %

Примітка. Розроблено авторами на основі [26]

Останнім часом Україна активно співпрацює з різними міжнародними експертами та програмами, спрямованими на підвищення рівня фінансової грамотності. Зокрема, взаємодія ведеться із Світовим банком, Агентством США з міжнародного розвитку (USAID), а також із проектом USAID, який включає в себе проведення досліджень у сфері фінансової грамотності українців та розробку стратегії підвищення фінансової грамотності, а також спеціальних курсів для школярів.

Наукова та педагогічна спільнота України активно вивчає основи управління особистими фінансами, і вже існують праці вітчизняних авторів на цю тему. Зокрема, з 2010 року в школах запроваджено факультативний курс «Фінансова грамотність». Крім того, Національний банк України, університети, школи та громадські організації сприяють підвищенню фінансової грамотності населення, організовуючи семінари, лекції, тренінги тощо.

Регулярно проводяться просвітницькі кампанії, такі як День заощаджень, Всеукраїнський тиждень фінансової грамотності та Всесвітній тиждень грошей «Global Money Week». У 2023 році заходами «Global Money Week» було охоплено понад 150 тисяч українських учнів та студентів [14].

Значний досвід у розвитку фінансової грамотності набутий у всьому світі завдяки ініціативі компанії Visa Inc. Основною метою цієї ініціативи є сприяння набуттю фінансових навичок 25 мільйонами людей до 2015 року. Visa вирішила цілеспрямовано підтримувати розвиток фінансової грамотності, створивши спеціальний веб-сайт, на якому розміщені матеріали з бюджетування, заощадження, банківських послуг, використання банківських карт, управління боргом, безпеки у використанні карт тощо. Також на сайті доступні різноманітні фінансові ігри. Дослідження ОЕСР про ефективність фінансової освіти в США підтверджує, що серед працівників, які взяли участь у таких програмах, спостерігається підвищення рівня заощаджень і зменшення кількості прострочених кредитів [44]. У Нідерландах, крім традиційних цільових груп, таких як діти та молодь, особливий акцент робиться на громадянах з низьким доходом чи без вищої освіти. Їх навчають щоденному управлінню особистим

бюджетом «за програмою «Stay positive» та «Money Help» відповідно. У Великобританії національна програма з фінансової грамотності реалізується за такими пріоритетними напрямками: молоді батьки (New parents: Money Box); школи (Schools: Learning Money Matters); молодь (Young Adults: Helping Young Adults Make Sense of Money); програма на робочому місці (Workplace: Make the Most of Your Money); інформування споживачів (Consumer communications); Інтернет-інструменти (Online tools); фінансові поради (Money advice)» [35].

Досвід Польщі в області фінансової грамотності відзначається активною роботою «Фундації Кроненберг», спільно з Citi Bank, що працює над програмами протягом понад 20 років. Їхні проекти включають у себе покращення фінансової грамотності дітей, студентів, молодих підприємців та жінок-підприємців. Зокрема, з 2005 року функціонує масштабна молодіжна програма «Мої фінанси» («Moje finanse»), яка має за мету вчити людей приймати правильні фінансові рішення та постійно покращувати їхні знання у фінансовій сфері.

Ще однією національною ініціативою, розробленою у співпраці з Academic Business Incubators, є проект «Бізнес стартап». Ця програма спрямована на навчання студентів та випускників вищих навчальних закладів перетворювати бізнес-ідеї на реальний бізнес, тим самим стимулюючи підприємницьку діяльність у країні. У країнах, таких як Тайвань, Сінгапур, Малазія, активно заохочується фінансова грамотність серед дітей, шляхом видання книг і коміксів. Головні герої цих матеріалів, потрапляючи у різні ситуації, вчать дітей, як правильно поводитися та як уникати фінансових помилок.

Визначення пріоритетних напрямів, інструментарію та відповідне інформаційне забезпечення для практичної реалізації заходів з підвищення фінансової грамотності, взяте із позитивного міжнародного досвіду, надасть можливість державі, вищим навчальним закладам і науковим установам ефективно вирішувати проблему низької фінансової грамотності серед середнього українського населення. Економічна криза взагалі вплинула на довіру населення до різних фінансових інститутів. Серйозним недоліком в сфері

інвестування заощаджень населення є низький рівень фінансової грамотності, який вимагає від громадян знань щодо основ функціонування інструментів фінансового ринку та можливих шляхів формування та інвестування заощаджень.

Висновок до розділу 3

В умовах ринкової економіки домогосподарство, яке намагається накопичувати свої кошти, володіє різноманітним арсеналом інструментів. Створення у домогосподарств структурованої форми для накопичення є важливим показником стабільності в суспільстві та довіри до фінансової системи. Збереження грошових коштів в населення не дозволяє використовувати ці ресурси через фінансові інститути для підтримки економіки, зокрема для інвестування у виробничі потужності, розвиток науки і технологій і т. д.

Кризові явища підкреслили необхідність більш жорсткого контролю за діяльністю учасників фінансових відносин, зокрема з боку держави. З метою подолання виявлених проблем можливими є такі заходи:

– для відновлення довіри до фінансової системи, зміцнення контролю за діяльністю банківських та небанківських фінансових установ (введення резервування коштів кредитних союзів на зразок банківського гарантування вкладів, удосконалення системи фінансового контролю і т. д.);

– з метою залучення коштів населення до страхових компаній, які надають послуги зі страхування життя та накопичувальних пенсійних фондів, що є важливим джерелом довгострокових інвестицій в економіку, рекомендується вдосконалити систему оподаткування доходів, отриманих фізичними особами у результаті взаємодії з цими установами;

– з метою створення умов для поліпшення добробуту вітчизняних домогосподарств і відповідного розширення можливостей для формування заощаджень, доцільно розглядати реформування системи оподаткування доходів

фізичних осіб в контексті можливості введення вибору одиниці оподаткування, такої як доходи окремого громадянина чи домогосподарства в цілому.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження щодо формування і використання фінансових ресурсів домогосподарств нами зроблено наступні висновки і обґрунтовано пропозиції.

1. В процесі власної життєдіяльності перед домогосподарствами постає питання щодо оптимізації власних фінансових потоків. Розв'язання цих питань обумовлює необхідність ефективного управління власними фінансовими ресурсами. Якщо майстерності заробляти гроші сьогодні навчають різноманітні курси, тренінги чи стажування з підвищення рівня фінансової грамотності, які проводяться для населення відповідними компаніями, то питання раціонального використання грошових коштів домогосподарствами є актуальним сьогодні в Україні.

2. Доходи домогосподарств відображають відповідний обсяг надходжень, мобілізованих протягом певного часу з різноманітних джерел, які є характерними для домогосподарств у грошовій формі та негрошовій формі (у вигляді матеріального ресурсу, який має вартісну оцінку) і призначений для використання домогосподарством на власний розсуд. Найбільш вагомими джерелами фінансових ресурсів вітчизняних домогосподарств є заробітна плата, яка складає близько 42–43% усіх дохідних джерел, соціальні трансферти – 37–39%, прибуток, а також змішаний дохід суб'єктів підприємницької діяльності і самозайнятих осіб – 15–16%, а доходи від власності – близько 3%.

3. На наш погляд, державні органи влади та місцевого самоврядування повинні сприяти підвищенню добробуту населення насамперед шляхом зростання частки оплати праці у структурі доходів та обсягу ВВП. Зважаючи на вище зазначене, основними першочерговими напрямками щодо удосконалення діючої системи оплати праці повинні стати:

– зростання рівня заробітної плати та зменшення податкового навантаження на неї (вважаємо, що у даному контексті доцільним є запровадження прогресивного оподаткування при оподаткуванні доходів

фізичних осіб, тобто диференціювати ставки податку на доходи фізичних осіб залежно від рівня такого доходу);

– обов'язкове підвищення рівня мінімальної заробітної плати з метою задоволення споживчих потреб населення. В даному контексті цікавим є досвід європейських країн щодо розподілу доходу домогосподарства серед усіх його членів з визначенням для кожного з них необхідного мінімуму, який би не підлягав оподаткуванню.

4. В частині забезпечення відповідного рівня життя населення необхідно переглянути склад споживчого кошика населення з урахуванням необхідності задоволення потреб життєдіяльності громадян та їх соціально-культурних потреб.

5. Державне регулювання соціально-економічних процесів держави передбачає не лише надання пільг, різноманітних соціальних допомог населенню, а й сприяння і пожвавлення підприємницької діяльності, формування малого бізнесу, забезпечення робочими місцями громадян та сприяння зайнятості населення, що у майбутньому дозволить суттєво скоротити виплати населенню по безробіттю та малозабезпеченості.

6. Вагомим джерелом фінансових ресурсів домогосподарств в Україні є соціальні допомоги, а також інші поточні трансферти, а саме: пенсії, стипендії, різні види допомог за рахунок коштів фондів соціального страхування, компенсаційні виплати та пільги, благодійна допомога. Державна соціальна політика, спрямована на забезпечення добробуту населення і підтримки соціально уразливих верств населення сьогодні виявилася неефективною. А тому вважаємо за необхідне переглянути склад та механізм надання матеріальної допомоги окремим соціально незахищеним громадянам та переформатувати її у адресну цільову допомогу для конкретної особи.

7. Органи державної влади та управління, місцевого самоврядування зацікавлені у кваліфікованій робочій силі, яка користується попитом на ринку праці, адже це сприяє зростанню зайнятості населення та водночас, наповненню бюджетів різних рівнів за рахунок податкових платежів із доходу чи прибутку

фізичних осіб. Зважаючи на зазначене, держава повинна усіляко сприяти розвитку державно-приватного партнерства, діяльність якого спрямована на забезпечення інвестицій у людський розвиток через програми професійної освіти, підвищення кваліфікації, перепідготовку.

8. Важливим фінансовим ресурсом домогосподарств, частка якого у структурі доходів населення є незначною, проте поступово зростає, є доходи від власності. Незначна частка цих доходів вказує на те, що домінуюча роль серед зайнятого населення у структурі домогосподарств – це наймані працівники. Саме тому державним органам влади необхідно активізувати роботу щодо відновлення довіри населення до інститутів фінансового ринку, а також сприяти проведенню просвітницької роботи у сфері фінансової грамотності населення з метою активного їх залучення до інвестиційних процесів в країні.

9. Сформовані фінансові ресурси домогосподарств в процесі їх життєдіяльності спрямовуються на забезпечення різноманітних потреб його членів, а саме – на використання або здійснення витрат. Найбільшу частку в структурі витрат домогосподарств займають споживчі витрати, які складають більше 80%. Близько 8 % витрат населення припадає на сплату податків і інших обов'язкових платежів, а інвестиційні витрати складають близько 12%.

10. Фінансова криза в Україні негативно вплинула на рівень доходів громадян через скорочення зайнятості населення, замороження соціальних виплат та заробітних плат, що спонукало домогосподарства до раціоналізації у здійсненні своїх витрат.

Серед напрямів раціонального використання фінансових ресурсів домогосподарствами слід виділити два важливих моменти, які залежать від мети використання коштів (маємо на увазі ефективний розподіл коштів домогосподарств між фондом споживання та фондом заощадження). Так, домогосподарство може раціоналізувати свої витрати шляхом скорочення обсягу споживання товарів, робіт і послуг, або ж перейти на більш дешевий сегмент ринку споживчих товарів (наприклад, вітчизняного виробництва). Зрозуміло, що задоволення фізіологічних потреб членів домогосподарств є пріоритетними

серед витрат, однак формуючи перелік видатків бюджету домашніх господарств завжди можна знайти позиції, від фінансування яких можна було б відмовитись. Водночас, фінансові ресурси у вигляді заощаджень спрямувати у інвестиції з метою отримання додаткового доходу.

Зауважимо, що у зростанні добробуту населення повинні бути зацікавлені насамперед самі громадяни, які мають продемонструвати активну фінансову поведінку від якої значним чином залежить подальший вітчизняний соціально-економічний розвиток країни загалом, а також підвищення рівня життя населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бонд Р., Куценко О., Лозицька Н. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: Факти та висновки. Видання друге, доповнене та виправлене. Київ: USAID, 2010. с.41.
2. Борейко В.І. Доходи і витрати населення України в ХХІ столітті. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2019. Випуск 1. С. 116-120.
3. Борсук Ю.Ю., Вахович І.М. Стан та стратегії розвитку домогосподарств в Україні. *Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет конференції «Бізнес-адміністрування: стан і тенденції розвитку»*, Луцький НТУ, 2017. С. 12-15.
4. Бортнік І.С., Іщук Х.В. Рівень життя та його вплив на можливості людського розвитку. URL: www.asconf.com/rus/archive_view/635
5. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної ради України*. 2010. № 50-51. 572 с.
6. Василик О.Д., Павлюк К.В. Державні фінанси України. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 608 с.
7. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2021 році. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) Статистичний збірник. Київ: 2022. Частина I. 380 с.
8. Власова І.В. Заощадження населення як інвестиційний ресурс економіки. *Економіка: теорія та практика*. 2018. № 2. С. 4-7.
9. Ворошило В.В. Финансовые ресурсы домохозяйств: сущность и классификация. *Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції*. 2016. № 1. С. 32.
10. Воробйов Ю.М. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма. *Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції*. 2017. № 4. С. 6-9.
11. Вступ до економічної теорії. Підручник / [З. Ватаманюк, О. Ватаманюк, С. Панчишин, С. Кудин та ін.]; За ред. З. Ватаманюка. Львів: «Новий світ - 2000», 2006. 504 с.

- 12.Глущенко О.В. Фінансові ресурси домогосподарств як складова частина фонду національного добробуту України. *Економічний аналіз*. 2019. Том 24. С. 122-132.
- 13.Гордей О.Д. Фінансова оцінка суспільного добробуту. *Фінанси України*. 2001. № 7. С. 42-49.
- 14.Горин В. П., Сидор І. П. Чинники формування доходів населення в економіці України. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету: Серія Економіка і менеджмент*. Збірник наукових праць. 2017. Випуск 24 Частина 2. С. 58-63.
- 15.Данілова О.Д. Фінанси у запитаннях і відповідях. Київ: «Видавничий дім «Комп'ютерпрес», 2016. С. 82.
- 16.Демографический, энциклопедический словарь / гл. ред. Д.И. Валентей. Сов. энцикл., 1985. 607 с.
- 17.Державне фінансове забезпечення соціальної сфери / За ред. Т.М. Кір'ян та Ю.В. Пасічника. Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2018. 398 с.
- 18.Доходи і витрати населення України. Державний комітет статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/zb2018
- 19.Елканова Я.Э. Особенности финансового поведения домашних хозяйств в условиях кризиса. *Финансы и кредит*. 2020. № 24(408). С. 78-83.
- 20.Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. Фінансовий словник. 2-ге видання. Львів: Видавництво «Центр Європи», 1997. 576 с.
- 21.Заробітна плата працівників у 2022 році. Державний комітет статистики України. 2021 . URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/
- 22.Зятковський І.В. Фінанси підприємств: Навч. посібник. 2-ге видання. Київ: Кондор, 2003. 364 с.
- 23.Ігнатова О.А. Фінанси домогосподарств у складі фінансової системи України. *Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіону*. 2018. № 2. С. 140-143.
- 24.Каламбет С.В., Гнеушева В.В., Чабаненко М. Фінансові ресурси домогосподарств: основи забезпечення їх фінансово-економічної безпеки.

- Тези інтернет конференції 26-27.04.2017. Економічні науки. URL: www.confciarv.at.ua
25. Кізіма Т.О., Кізіма А.Я. Домогосподарства на фінансовому ринку України: поведінково-мотиваційний аспект. *Світ фінансів*. 2016. Випуск 3 (48). С. 89-101.
26. Кізіма Т.О. Соціальні трансферти як джерело доходів домашніх господарств: проблемно-теоретичні аспекти. *Економіка та держава*. 2009. № 4. С. 46-49.
27. Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку: Монографія. Київ: Знання, 2010. 431 с.
28. Коваль С. Л., Сидор І. П. Потенційні можливості зростання фінансових ресурсів домогосподарств в Україні та їх вплив на рівень життя населення. *Регіональна економіка та управління*. 2019. № 3 (25). С. 92-96.
29. Коцюрубенко Г.М. Податковий менеджмент сфері фінансів домогосподарств. /Матеріали II-ої Міжнародної науково-практичної конференції [«Україна в системі світових економічних процесів»], (Харків 16–17 груд. 2010р.) Харків: МСУ, 2020. С.108-114.
30. Коцюрубенко Г. Формування заощаджень українських домогосподарств. URL: www.dspace.oneu.edu.ua
31. Краснікова О.М. Рівень життя населення в Україні: проблеми та перспективи. URL: www.rusnauka.com.ua
32. Крупа В.Р. Формування заощаджень домогосподарств та їх вплив на соціально-економічний розвиток країни. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечнікова*. 2016. Том 18. Випуск 1/1. С. 178-182.
33. Кузів І.В. Пріоритетні напрями інвестування заощаджень домашніх господарств в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2017. № 10 (77). С. 68 –72.
34. Лисяк Л.В. Доходи домашніх господарств України як потенційне джерело внутрішніх державних запозичень. *Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії*. 2019. № 2. С. 11-17.

35. Лондар С.Л., Козаренко Л.В. Рівень добробуту населення як складова розвитку людського потенціалу: можливості фінансового регулювання в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 9. С. 45-59.
36. Макконнелл К.Р. Экономика: Принципы, проблемы и политика: в 2 т. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. Київ: Хагар-Демос, 1993. Т.1. 785 с.
37. Методологічні пояснення Державної служби статистики України про порядок визначення і обчислення сукупних доходів і витрат домогосподарств. URL: www.ukr.stat.gov.ua
38. Мітал О.Г. Заощадження домогосподарств та їх трансформація в інвестиційні ресурси. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2019. № 1 (22). С. 70-78.
39. Офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринку фінансових послуг. URL: www.dfp.gov.ua
40. Офіційний сайт Національного банку України URL: <http://www.bank.gov.ua/Statist/sfs.htm>
41. Поклонський Ф.Ю., Трофимова А.С. Формування фінансового забезпечення недержавних пенсійних фондів через залучення фінансів домогосподарств. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2021. № 2 (35). С. 129-133.
42. Політична економія: Навч. посіб./ [Г.А. Оганян, В.О. Паламарчук, А.П. Румянцев та ін.]; За заг. ред. Г.А. Оганяна. Київ: МАУП, 2003. 520 с.
43. Романенко О.Р. Фінанси: Підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 312 с.
44. Салига С.Я., Гнеушева В.О. Підходи до визначення неспостережених доходів домогосподарств. *Держава і регіони*. 2013. № 1. С. 16-20.
45. Салига С.Я., Гнеушева В.О. Теоретичні підходи щодо визначення сутності фінансових ресурсів домогосподарств. *Економіка та управління підприємствами*. URL: www.archive.nbu.gov.ua

46. Сидор І. П., Віятик І. В. Фінансове консультування та його вплив на зростання суспільного добробуту населення. *Світ фінансів*. 2021. № 4. С. 88-103.
47. Сидор І. П., Петрушка О. В. Заощадження в системі інвестиційних ресурсів домогосподарств України. *Економічні студії*. Науково-практичний журнал. 2019. № 3 (25). С. 143-147.
48. Статистичний щорічник України 2021 р. Державна служба статистики України. URL: www.ukr.stat.gov.ua
49. Степанюк О.С. Сутність заощаджень домогосподарств. URL: www.rusnauka.com.ua
50. Теорія фінансів: Підручник / за ред. проф. В.М. Федосова, С.І. Юрія. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 576 с.
51. Турило А.М., Терещенко О.А., Темченко А.Г. Фінанси підприємств: Навч. посібник. Київ: Фінансова агенція, 1998. 125 с.
52. Україна у цифрах у 2019 – 2020 рр. Державна служба статистики України. URL: www.ukr.stat.gov.ua
53. Федоренко В.Г., Діденко О.М., Руженський М.М., Іткін О.Ф. Політична економія: Підручник / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В.Г. Федоренка. Київ: Алерта, 2008. 478 с.
54. Федосов В.М. Актуальне наукове дослідження фінансів домогосподарства. *Фінанси України*. 2010. № 11. С. 121-124.
55. Федосов В.М., Опарін В.М., Львовчкін С.В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія. Київ: КНЕУ, 2002. 387 с.
56. Фінанси: підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. Київ: Знання, 2008. 611 с.
57. Фінансові важелі подолання бідності в Україні: монографія [О.П. Кириленко, І.І. Білоус, Б.С. Малиняк та інші]; за ред. О.П. Кириленко. – Тернопіль: ТНЕУ, «Економічна думка», 2010. 432 с.
58. Фінансові ресурси домогосподарств та їх роль у формуванні бюджетів України. URL: www.dspace.oneu.edu.ua

59. Фінансово-економічна грамотність: підручник: [у 2-х частинах]. Частина 1: Основи національної економіки, економіки регіонів та фінансової системи України. / Кол. авторів за ред. О.Б. Жихор, О.В. Димченко Підручник. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2017. 1024 с.
60. Хілобок Ю.А. Фінансові ресурси домогосподарств в умовах трансформації економіки. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2010. № 4. С. 126-130.
61. Ціщик Р.В. Аналіз динаміки та структури заощаджень населення України. *Економічний аналіз*. 2020. Том 20. С. 71-75.
62. Чепка В.В. Фінансові ресурси підприємств. *Фінанси, облік і аудит*. 2019. № 18. С. 203-210.
63. Чорна О.М., Баранова К.В. Концептуальні підходи до розвитку фінансів домашніх господарств в економіці України. *Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції*. 2018. № 4. С. 33-39.
64. Шаманська О.С. Сутність і особливості заощаджень населення в умовах ринкової трансформації економіки. *Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції*. 2012. № 3. С. 72-77.
65. Шваб П.В. Витрати і доходи домогосподарств України в період економічної кризи. *Облік і фінанси АПК*. 2017. № 2. С. 96-99.
66. Швабій К. Довгострокова тенденція розподілу доходів населення в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 1. С. 77-87.
67. Шикіна Н.А., Кучюрubenко Г.М. Фінанси домогосподарств як основа розвитку людського капіталу. URL: www.scholar.google.com.ua
68. Що передбачає новий Закон «Про споживче кредитування»? URL: <https://finpost.com.ua/news/3645>
69. Юрій С.І., Кізима Т.О. Фінанси домогосподарств: теоретичні підходи до трактування сутності. *Фінанси України*. 2008. №8. С. 3-10.
70. Янель Ю.А., Соломянова К.О. Заощадження домогосподарств України та їх мотивація. *Економіка, фінанси, право*. 2006. № 6. С. 9-13.

